

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Антинацистська діяльність українських націоналістів у період німецької окупації (1941-1944 рр.)»

Виконала:
студентка 2 курсу, групи ЗМІ-21
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
«Історія та археологія»

Гринчовська Катерина Миколаївна
Керівник - доктор історичних наук,
професор Трофимович Володимир
Васильович

Рецензент - _____

Робота допущена до захисту
(протокол № ___ засідання кафедри історії від _____ 2023 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПРОТИДІЯ ОУН (Б) ТА УПА НІМЕЦЬКОМУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	8
1.1 Пропаганда, як один з механізмів антиворожої діяльності ОУН (б) та УПА	8
1.2 Збройна боротьба Української Повстанської Армії проти окупантів	26
РОЗДІЛ II. АНТИНАЦИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН (М) В 1941-44 РР.	48
РОЗДІЛ III. БОРОТЬБА НІМЕЦЬКИХ ОКУПАНТІВ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ РУХОМ	57
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

22 червня 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна. Територія України була окупована нацистськими загарбниками. В структурі українського визвольного руху починають виокремлюватися кілька політичних сил, які формують опозицію до окупаційної влади. Серед них – ОУН під керівництвом С. Бандери, ОУН на чолі з А. Мельником та Українська Повстанська Армія. У перші дні німецько-радянської війни українські націоналісти розглядали німців, як союзників у боротьбі з радянським режимом та розраховували на лояльне ставлення останніх до створення Української Держави. Перші кроки членів ОУН були спрямовані на легалізацію своєї видавничої роботи, для того, щоб поширювати серед цивільного населення ідею створення незалежної України. Згодом німецька окупаційна влада виявила справжні наміри щодо українського населення і почала проводити жорстокий терор не лише проти цивільних, але і членів Організації Українських Націоналістів.

Актуальність теми. В сучасній українській історії тема боротьби ОУН проти нацистського окупаційного режиму набирає актуальності. Через значну кількість засекречених та знищених джерел, перед істориками постає проблема вивчення в усій повноті даної теми. Спотворення тодішньою радянською владою інформації, пов'язаної з українським націоналізмом, додає ще більших труднощів. Актуальність дослідження підсилюється й тим, що в архівах України є джерела, які ще не опрацьовані та не опубліковані. Радянська історіографія звинувачувала ОУН у колабораціонізмі. Говорячи про співпрацю Організації та німецької окупаційної влади, в першу чергу потрібно розглядати причини такої політики. Актуальність даної теми в тому, щоб подолати радянські міфи про українських націоналістів, які насаджувалися роками серед населення України, а, також, показати антинімецьку боротьбу Організації Українських Націоналістів.

Історіографія вивчення. Вказану тему досліджували І. Патриляк, Д. Веденєєв, В. Косик, А. Кентій, В. Трофимович, О. Стасюк, С. Виноградов, В. Нікольський, В. Ковальчук, О. Ленартович та інші. Одним з найкращих фахівців з історії українського націоналізму на сьогоднішній день є Іван Патриляк. На його рахунку ціла низка монографій та наукових статей. Зокрема його праця «"Встань і борись! Слухай і вір...": українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)», написаної на основі джерел, містить комплексне дослідження діяльності Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії. Серед статей можна виділити: «До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України», «Протистояння українського визвольного руху нацистам та їхнім союзникам (1943–1944 рр.)» та «Український визвольний рух у роки Другої світової війни». Остання, у співавторстві з Володимиром Трофимовичем. Книга «Українська повстанська армія. Генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу» Миколи Лебеда, який був одним із провідних членів ОУН, присвячена висвітленню визвольної боротьби українського народу проти його основних ворогів, під час Другої світової війни. Цінність цього видання в тому, що написав його безпосередній учасник подій.

Вагоме дослідження про агітаційну роботу ОУН та УПА провела Олександра Стасюк. У монографії «Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.)» охарактеризовано основну пресу українських націоналістів на українських землях періоду німецько-радянської війни. На основі джерел показано видавничу політику Організації, механізми контролю на ідеологічному рівні, а також схему діяльності пропагандистських структур і підпільних друкарень. Олег Ленартович у своїй праці «Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни» здійснив локальне дослідження поширення та розвитку українського національного руху, проаналізував зміни у ідеології та доктрині, а також показав збройний спротив загонів УПА на території Волині.

Варто виокремити наукові збірники, матеріали конференцій та історичні журнали. Серед них: «Український визвольний рух», «Київські історичні студії» та «Український історичний журнал». Науковий збірник «Український визвольний рух» містить джерела, статті дослідження та інші матеріали, що демонструють різні аспекти діяльності визвольного руху у ХХ ст. Таким чином, позитивно оцінюючи доробок істориків, слід, зазначити, що питання про антинацистську діяльність українських націоналістів досліджено недостатньо. Тому тема зберігає наукову актуальність.

Метою роботи є висвітлення антинімецької боротьби ОУН (б), ОУН (м) та УПА на території України в окупаційний період. Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання** дослідити:

- пропагандистську роботу українських націоналістів;
- підготовку ОУН (б) до антинімецького збройного повстання;
- збройну боротьбу УПА проти нацистів.

Об'єктом є діяльність українських націоналістів в роки німецької окупації, а **предметом** – антинацистська боротьба на території України.

Хронологічні межі охоплюють період 1941 р. – 1944 р. Нижня межа обумовлена початком німецько-радянської війни, а верхня - вигнанням німецьких загарбників з України.

У процесі написання курсової роботи були використанні як загально-наукові, так і спеціальні методи дослідження, такі як аналіз, синтез та інші. За їх допомогою вдалося проаналізувати антинімецьку боротьбу ОУН та УПА у період німецької окупації.

Характеристика джерельної бази. Для написання роботи були використанні опубліковані документи і матеріали (звіти, доповіді, листівки, преса та інше), а також джерела особового походження (спогади). У книзі «Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів» впорядкованому Володимиром Косиком, подаються німецькі архівні документи зазначеного періоду, які відображають час німецької окупації на території України та діяльність національного руху

опору. Ціла низка джерел міститься у багатотомному виданні «Літопис УПА». Зокрема, це спогади членів ОУН та УПА, періодичні видання, звіти, меморандуми, офіційні повідомлення, списки загиблих націоналістів та інші документи. У 15 томі подані спогади Костянтина Гіммельрайха, який був командиром відділу особливого призначення «УПА-Схід». Автор оповідає про свої переживання від розпочатої війни. Він був мобілізований до ЧА, згодом потрапив в німецький полон, після полону брав участь у підпіллі ОУН (м), а пізніше перейшов до лав УПА. Важливим джерелом у вивченні теми є підпільний журнал ОУН (б) «Ідея і чин», який містить офіційні документи Організації, політично-теоретичні, інформативні й полемічні статті, огляди подій та списки полеглих.

У фондах Центрального Державного архіву вищих органів влади та управління України, архіву Центру дослідження визвольного руху, Головного Державного архіву Служби Безпеки України, Державного архіву Рівненської області та Рівненського обласного краєзнавчого музею міститься велика кількість різного роду джерел, які демонструють антинацистську боротьбу ОУН (б), ОУН (м) та УПА. Більшість оцифрованих документів міститься на сайні Електронного архіву визвольного руху (<https://avr.org.ua>). Також на електронних ресурсах таких як: Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба - Лондон (<https://ounuis.info>) та Центр дослідження визвольного руху (<https://cdvr.org.ua>) у вільному доступі знаходяться статті провідних українських та закордонних істориків на дану тематику; колекції листівок, фотографій, марок, карт та малюнків; аудіодокументів та інше.

Практичне значення роботи полягає в тому, що зібраний та систематизований матеріал, теоритичні положення та висновки, можуть бути використані в подальшій загальній науковій розробці проблеми, а також, при написанні узагальнених і спеціальних праць.

Апробація отриманих результатів: окремі аспекти заявленої теми обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання» (19 травня 2013 р., м. Рівне).

Публікації: окремий аспект роботи було відображено у збірнику «Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання» в тезах «Антинацистська діяльність українських націоналістів на Рівненщині у 1941-1943 рр.».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Загальний обсяг роботи – 85 сторінок, список використаних джерел і літератури включає 75 найменувань, розміщених на 9 сторінках.

РОЗДІЛ І. ПРОТИДІЯ ОУН (Б) ТА УПА НІМЕЦЬКОМУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

1.1 Пропаганда, як один з механізмів антиворожої діяльності ОУН (б) та УПА

Після поділу єдиної ОУН на два крила - бандерівців та мельниківців, боротися проти німецьких окупантів стало важче.

30 червня 1941 р. у Львові, українськими Національними Зборами було проголошено Акт відновлення Української Держави. Відповідь німців на цю подію була негативною, а з арештом Степана Бандери у Кракові, то й взагалі, вони розривають зв'язки з членами ОУН (б) та починають проводити проти них репресії. Про те, що має бути проголошено Акт відновлення Української Держави, українські націоналісти писали ще у травні 1941 р. в своїх політичних вказівках «Боротьба й діяльність ОУН під час війни»¹.

Українські націоналісти розпочинають активний рух опору проти окупантів. Спочатку вони зосереджують свою увагу на пропагандистській роботі, щоб якомога більше залучити українців до складу ОУН. На першій підпільній конференції керівного складу ОУН (б) було прийнято рішення перевести значну частину кадрів у підпілля. Крім цього, мала бути створена розгалужена мережа ОУН в громадських, адміністративних та культурних установах, для поширення антинімецької та антирадянської пропаганди².

Українські націоналісти впершу чергу звертали увагу на агітаційну роботу. Пропагандистська діяльність була добре налагоджена, особливо на Волині. Це були різноманітні форми: лекторські групи, друковані матеріали (листівки, плакати, газети, журнали). Більшість цих видань публікувалися в підпільних друкарнях Рівного та Сарн. Таким чином, внаслідок вдалої

¹ Трофимович В. Відображення Акта 30 червня 1941 р. в працях і мемуарах учасників Українського визвольного руху. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2017. Збірник № 22. С.39.

² Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. - 1920-1945. К.: Гнеза, 2006. С. 168.

пропагандистської кампанії було закладено ідеологічну основу майбутньої армії³.

На початку німецької окупації ОУН (б) використовувала зазвичай усну форму пропаганди. Це були мітинги, індивідуальні або колективні бесіди, збори, промови та інше. Така форма пропаганди давала можливість у короткий період охопити велику кількість населення. З жовтня 1941 р. німецька поліція безпеки констатує, що пропаганда ОУН (б) спрямована виключно проти нацистів і є безсумнівно антинімецькою⁴. Підпільна мережа бандерівців досить вправно поширювала пропаганду районами Дніпропетровщини. З метою більшого розповсюдження ідеології ОУН (б) Зиновій Матла та Юрій Леміш організують так звані «дискусії з місцевим населенням»⁵.

Головний осередок пропаганди керував усією пропагандистською роботою. Цей орган очолював Головний референт пропаганди. Зайняв цю посаду, редактор журналу «Ідея і чин», Дмитро Маївський. До завдань референтури агітаційно-пропагандистської роботи входило розповсюдження як усної, так і друкованої пропаганди. Зв'язок між даною референтурою ОУН (б) та відділами політичного виховання в УПА був тісним, адже в обох була спільна ідея та мета боротьби. Починаючи з 1943 р. з'являється посада політвиховника. До його обов'язків входило виявляти частини німецьких військових формувань, де існували проблеми психологічної стійкості, а також піддавати сумніву бойові спроможності окупанта⁶.

³ Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. С. 239.

⁴ Виноградов С. Інформаційно-пропагандистська робота як складник антинацистського спротиву ОУН і УПА у роки Другої світової війни. *Київські історичні студії: наук. зб.* К., 2022. № 2. С. 86-87.

⁵ Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен: Український самостійник, 1958. С. 153.

⁶ Пагіря О. Структура, форми та види пропаганди в УПА. *Меморіальний музей тоталітарних режимів.* [Електронний ресурс].

У звіті № 133 начальника поліції охорони та служби безпеки від 14 листопада 1941 р. повідомляється про те, що серед українських політичних рухів найбільше активним є ОУН (б). Наголошується на тому, що поліція в Рівненському повіті знаходиться під впливом українських націоналістів⁷.

Вишкіл майбутніх членів ОУН (б) проходив в українських об'єднаннях «Буйтур», «Юнацтво» та «Просвіта»⁸. Поширення цих організацій відбувалося не тільки на теренах Західної та Центральної України, але й на території східних областей. Зокрема, у 1942 р. в м. Маріуполь об'єднання «Просвіта» нараховувало близько 150 осіб і легально діяло як культурно-освітня структура, але таємно проводило підготовку пропаганди ідеології ОУН (б)⁹.

Провідними членами Організації були інтелігентні та освічені українці (студенти, вчителі, професори, поети). Інколи представники місцевого управління співпрацювали з бандерівцями. Зокрема, у м. Острог бургомістр, його заступник та ще п'ятеро осіб дали згоду на виготовлення листівок «10 заповідей руху Бандери» у міській друкарні, через це їх було заарештовано окупаційною владою у 1942 р.¹⁰.

У інструкції ОУН (б) міститься наказ захоплювати друкарні та змушувати фахівців до співпраці, а також взяти під охорону майно друкарень. ОУН (м) видала подібні вказівки. Центр видавничої роботи був у Львові¹¹.

Для того, щоб просувати свої національні ідеї, українські націоналісти використовували перш за все легальну пресу. Націоналістичні гасла почали

⁷ УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943. Книга 3: червень 1941 - травень 1943 / ред.: Є. Штендера, П. Й. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1991. Т. 21. С. 214-215.

⁸ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т.2, 1998. С. 348.

⁹ Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2001. С. 45-47.

¹⁰ Донесення про події в СРСР №187. Берлін 30 березня 1942 р./ Косик В. М. Україна в Другій світовій війні у документах (1942-1943): Т. 3, 1999. С. 152-154.

¹¹ Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 18.

друкуватися на сторінках часописів «Українські щоденні вісти» (Львів), «Самостійна Україна» (Станіславів), «Вільне слово» (Дрогобич), «Самостійність» (Костопільщина), «Золотий тризуб» (Калуш), «Волинь» (Рівне), «Голос Сарненщини» (Сарни), тощо. Крім західноукраїнської преси, ідеологія українських націоналістів друкувалася і в центрально- та східноукраїнських виданнях («Українське слово» (Київ), «Дніпровська газета» (Дніпропетровськ), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Українські вісти» (Кіровоград), «Нова Україна» (Харків), «Голос Полтавщини» (Полтава)). Українці позитивно сприйняли появу націоналістичної преси та почали підтримувати ідеї ОУН. Проте, найбільше ця підтримка прослідковувалась у західних областях, ніж на сході, де українці були дезорієнтовані радянською пропагандою ¹². У 1942 р. в Юзівці (Донецьку) члени ОУН (б) отримали дозвіл на поширення україномовної газети «Українська земля» ¹³.

Бандерівці взяли під свій контроль чималу кількість друкарень у різних районах та областях. Вони активно друкували пропагандистську літературу. Про це свідчить звіт від 16 липня 1941 р. Головного референта пропаганди Степана Ленкавського, де зазначається, що в одній із львівських друкарень видруковано націоналістичної літератури на суму 26500 крб. Листівки для цивільного населення видавалися тиражем понад 120 тис. ¹⁴.

У 1943 р. поширюються періодичні видання «ОУН. Радієві інформації», «ОУН. Інформації», «Інформатор» та «Вільна Україна». Періодика видавалася нестабільно і мала невеликий формат. На сторінках, зазвичай, йшлося про переконання необхідності збройної боротьби українців

¹² Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 19-21.

¹³ Там само. С. 22.

¹⁴ Там само. С. 23.

за незалежну державу, а також подавався короткий опис окремих бойових дій¹⁵.

Після утисків щодо преси з боку окупаційної влади, ОУН (б) вирішує перевести друк літератури у підпілля і починає шукати для цього різні шляхи – створюється підпільний видавничий сектор, сформовані видавничо-пропагандистські структури. Керівником Головного осередку пропаганди, після арешту Степана Ленкавського, став Дмитро Маївський («Тарас»). Осередки пропаганди діяли на крайовому, обласному, окружному і повітовому рівнях. Зазвичай вони склалися з 3-5 працівників, які проводили роз'яснювально-пропагандистські роботи та друкували для розповсюдження націоналістичну літературу¹⁶.

До місця розташування підпільної друкарні підходили відповідально. Влаштували їх подалі від шосейних доріг та залізниць, у віддалених селах або хуторах. Прикладом вдалого розташування є друкарня ОУН (б) на хуторі Жури-Скіри (Львівська обл.). Крім надійного та безпечного розташування, була потрібна і вірність людей, де знаходилися осередки друку. Дуже часто оунівці влаштували друкарні у своїх родичів. Так у с. Деренівка (Тернопільська обл.) заступник референта пропаганди крайового проводу ОУН «Поділля» Йосип Поздик розмістив друкарню у господарстві свого батька. Друк підпільної преси відбувався в конспіративних квартирах, підсобках чи криївках. Останні розташовувалися на глибині 3-6 метрів, щоб заглушити шум друкарських машин. У с. Мокротин (Львівська обл.) було облаштовано саме таку друкарню, крім того, вхід до неї був замаскований під яму для картоплі¹⁷. Серед друкарської техніки, яку використовували були: потужні друкарські верстати та копіювальні апарати, могли застосовувати

¹⁵ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.). Львів; Торонто: Літопис УПА, 2006. С. 162-167.

¹⁶ Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 35.

¹⁷ Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН УРВ. Період збройної боротьби ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* - Львів, 2012. Збірник № 15. С. 65-69.

менші друкарські машинки. У науковій статті Олександри Стасюк зведено у таблицю відомі друкарні ОУН (б). Серед них друкарні в: с. Синява (Тернопільська обл.), яка діяла протягом літа 1941 р.; м. Винники (Львівська обл.); м. Станіслав (Івано-Франківськ), яка належала Крайовому проводу ОУН ЗУЗ і діяла протягом 1943 р.; с. Бертешів (Львівська обл.); с. Тартак (Рівненська обл.); с. Старосілля (Волинська обл.); м. Вінниця, яка діяла протягом 1942-43 рр.; м. Харків, була викрита гестапо у 1942 р.; м. Одеса та інші¹⁸.

У с. Ровениця Дубровицького району (Рівненської обл.) станом на 28 травня 1943 р. діяла одна з підпільних друкарень. За свідченнями учасників пропагандистської діяльності, в с. Антонівка Володимирецького району (Рівненської обл.) друкувалась та видавалась газета «Повстанець».¹⁹

Одним із перших підпільних часописів була газета «За Самостійну Україну», редактором якої був Йосип Позичанюк. Друкувалась вона з серпня 1941 р. У номері № 7 за 1943 р. чітко окреслюється ідея боротьби українських націоналістів, наголошуючи на своїй меті здобути незалежну державу: «Україна була і буде самостійною! Ми мали могутню княжу державу в той час, коли Кремля ще не було на світі, коли Берліну ще не мріялось про українську пшеницю!...Український Народе! Твоя мета - Українська Самостійна Соборна Держава (УССД).»²⁰. Крім цього, у жовтні того ж року запустилося видавництво журналу «Боевик», який був призначений лише для членства ОУН (б) і мав вишкільний характер. Згодом у 1942 р. з'являється ще два видання: журнал «Бюлетень» та «Ідея і чин»²¹. Останній редагував референт пропаганди Проводу Дмитро Маївський. Журнал подавав ідеологію ОУН і визначав тематику всього сектору

¹⁸ Там само. С.86-118.

¹⁹ Ковальчук В. Вказ. праця. С. 160-170.

²⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 3. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Осередніх і Східних Українських землях (ОСУЗ) «За Самостійну Україну» 1943 р. Арк. 1 зв.

²¹ Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 46.

пропаганди і видавництва. Дослідниця Олександра Стасюк наводить думку, що поява видання «Ідея і чин» спровокувала новий етап в українській підпільній публіцистиці²².

У пропагандистській брошурі «За Самостійну Соборну Українську Державу» від літа 1943 р. українські націоналісти звертаються до різних груп населення із закликом боротьби. Вступна частина присвячена історії українських земель, де згадуються набіги татар та криваві розправи органів НКВС. Друга частина – це звернення до населення, щоб воно не виїздило до Німеччини «на роботи», не вступало до лав німецької армії, а також переходило із німецької поліції до УПА. І, навіть, подається приклад, що українці, які служили у волинській та поліській поліції, перейшли до повстанців. Брошура закінчується закликом розповсюджувати дану інформацію та приховувати її від ворогів²³.

На сторінках своїх публікацій ОУН (б) звертається до українського народу із закликом повстати, а також пояснює чому потрібно вести боротьбу, спираючись на історію українських земель у минулому. Організація обіцяє забезпечити українців гідними умовами життя, повернути культуру та здобути кращу долю для людей, проте це все потрібно здобути у боротьбі із двома ворогами: Німеччиною та москвою²⁴.

Офіційним часописом Проводу Організації Українських Націоналістів Революціонерів вважається «Ідея і Чин», який випускався з 1942 р. до 1946 р. Назва часопису взята з праці ідеолога та діяча ОУН Дмитра Мирона-Орлика. Де він виклав найповніше значення української національної ідеології. Перший випуск журналу «Ідея і чин» вийшов у 1942 р. за редакцією Дмитра Маївського. Основні завдання, які покладалися на журнал були:

²² Там само. С. 48.

²³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 4. Документи з короткої історії ОУН. Постанова II Великого Збору ОУН. Матеріали-інформації української пресової служби. 1941-1944 рр. Арк. 40 зв.

²⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 3. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Осередніх і Східних Українських землях (ОСУЗ) «За Самостійну Україну» 1943 р. Арк. 1 зв.

відзеркалення ідей та політики ОУН (б), подавати події в Україні та об'єктивну оцінку на них, закликати боротися проти окупаційної влади. Джерелами для наповнення журналу слугували не лише внутрішні повідомлення націоналістів, але і закордонні радіопередачі (ангійські та американські). Проте нацисти дуже часто глушили їх, а у своїй пресі подавали інформацію через фільтр німецької пропаганди²⁵.

ОУН друкувала щомісячне пропагандистське видання «Вільна Україна», три випуски за травень, серпень та вересень 1943 р. зберігаються у фондах ДАРО. У статтях містилися новини з фронту, зокрема, наводилися аргументи щодо шкоди німецької політики для українських земель. ОУН докладно інформує читачів «Вільної України» про загарбницькі плани окупантів та порівнює тих з більшовиками²⁶.

Пропаганда активно поширювалася на східні території України, проте, не зважаючи на те, що населення здебільшого погоджувалося з ідеями ОУН, не всі вірили у їх здійснення без допомоги можливого союзника²⁷.

Робота пропаганди ОУН (б) на ОСУЗ (Осередньо-Східні Українські Землі) була чітко прописана у Інструкціях. Один з таких документів міститься у фондах архіву Рівненської області. Потенційним кандидатам Організації потрібно було пройти вишкіл та здати іспит. До цього іспиту готувалися з трьох основних ділянок (як вказано в документі Інструкція ч.4 від 25.01.1943): Організації, Ідеології та Політики. Пропаганда входила до організаційної ділянки. Майбутнім пропагандистам потрібно було добре розуміти суть ідеології ОУН та вміти донести це до українського населення з метою активізації вступу в ряди оунівців. Для підготовки до іспиту подавався

²⁵ Літопис УПА. Т. 24: Ідея і чин: орган провладу ОУН, 1942-1946. Торонто: Літопис УПА, 1995. С. 13.

²⁶ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 25. Щомісячне пропагандистське видання ОУН «Вільна Україна» (№ 4, травень, 1943 р., № 7, серпень, 1943 р., № 8, вересень, 1943 р. Арк. 6.

²⁷ Там само. Арк. 9.

перелік літератури та основних питань²⁸. У Інструкції від 01.06.1943 р. на Юнацьку референтуру ОУН покладалися важливі завдання, серед яких: забезпечення юнацьких центрів молоддю та виховання їх під національно-політичним та фахово-військовим наглядом; при юнацьких референтурах подбати про забезпечення навчальними матеріалами; налагодити виховну працю у відділах УПА; зоорганізувати молодь здавати іспити, що дасть змогу поповнити кадри ОУН. Майбутні члени Організації вивчали історію України, географію, політику, топографію, ідеологію та пропаганду²⁹.

Групи ОУН (б) були організовані на теренах Східної України в містах Авдіївці, Волновасі, Горлівці, Макіївці, Маріуполі та інш.³⁰. Залучення до складу Організації місцевого населення східних областей України відбувалося у кілька етапів. Спочатку на територію прибували оунівці, які розвідували ситуацію та за допомогою пропаганди поширювали ідеї українського націоналізму. Згодом прибували перекладачі-зв'язкові, котрі мали встановити постійний контакт з майбутніми членами ОУН (б)³¹.

Достеменно відомо, що перша група бандерівців з'явилась на території Донбасу 8 жовтня 1941 р. в м. Маріуполь. Склад її був невеликий, всього лише 12 осіб. Очолив цю групу студент-українець Відня, учасник групи «Пума» - Володимир Болгарський. Частина бандерівців пішла працювати у місцеву поліцію, а інші зайняли посади перекладачів³². Серед членів ОУН (б), які розбудовували підпільну мережу на території Донбасу були Василь Козик та Микола Черкащенко. Козик був автором листівок, у яких пропагувалася ідея ОУН. Також, ці агітаційні матеріали виходили кількома мовами для більшого охоплення груп населення. Василь Козик почав

²⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 11. Інструкція ОУН-УПА про роботу з українцями з ОСУЗ на місцях (ч. 2). Арк. 3.

²⁹ Там само. Арк. 18.

³⁰ Нікольський В. Вказ. праця. С. 26.

³¹ Там само. С. 40.

³² Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. С. 52

організовувати перші боївки на Донбасі, які у сутичках з німцями здобували зброю для УПА. Оунівець працював у східних областях України до приходу червоної армії у вересні 1943 р. Черкащенко мав серед підпільників хороший авторитет і, тим самим, успішно розбудовував мережу ОУН (б). Багато членів Організації, які проводили свою діяльність на території Донецької області були заарештовані окупаційною владою і доправлені до концентраційних таборів. Серед них: О. Ортинський, П. Шинкар, Т. Лічман³³. Українські націоналісти змогли встановити зв'язкові лінії із Запоріжжя до міст Донецької області. Перша зв'язкова лінія була організована Іваном Климом³⁴

У Кропивницькому підпілля ОУН очолив львів'янин Маріан Мартин («Андрій»), пропагандою керував «Олесь», а військом референтуру очолював Дмитро Дорош. Оунівці з'явилися в області одночасно з встановленням окупаційного режиму. Бандерівці почали поширювати серед місцевого населення літературу, яку привезли із заходу України. Така пропагандистська діяльність націоналістів занепокоїла німців, і ті почали проводити репресії проти членів Організації. У місті знаходився В. Пасічняк, та ще кілька учасників, а майже весь провід області розсіявся по всій її території для уникнення арештів з боку окупантів. Були в Кропивницькому і місцеві члени ОУН, їм доручили проводити організаційну роботу серед цивільних³⁵.

На теренах Миколаївщини та Херсонщини існували підпільні осередки Організації лише у Вознесенську, Миколаєві, Херсоні. Причиною малої розгалуженості мережі ОУН був арешт більшої частини кадрів відразу по прибутті. У Миколаєві бандерівцям довелося вести боротьбу не лише проти окупантів, але і своїх місцевих політичних противників, які співпрацювали з

³³ Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958. С. 167-169

³⁴ Там само. С. 161.

³⁵ Там само. С. 132-133.

гестапо. Підпілля очолював колишній румунський офіцер «Довбуш». Саме під його керівництвом ОУН проводила активну пропагандистську політику та розширила мережу підпілля. У листопаді 1943 р. «Довбуш» приєднався до групи УПА-Південь³⁶.

У січні 1942 р. підпілля ОУН (б) розгортає свою діяльність на Сумщині, створюється міський осередок та залучаються українці: Барило Анатолій, Абрамович Петро, Корнієнко Іван, Зайцев Олександр та інші³⁷.

Розповсюджувати пропагандистські видання на окупованих землях було небезпечно, особливо це стосувалося східних областей України, де крім нацистів, була добре розгорнута мережа радянських спецслужб. У м. Комсомольську (зараз м. Горішні Плавні у Полтавській обл.) зв'язкова «Нюся» разом з районним провідником ОУН Сигідою придбали друкарську машину для виготовлення листівок. Передруковувати потрібно було з оригінальної листівки, таким методом користувалися практично всі місцеві члени ОУН (б), які займалися друкарською роботою³⁸.

З друком та поширенням пропаганди працювали досвідчені оунівці. До складу Головного осередку пропаганди входила випускниця філологічного факультету Богдана Світлик («Дмитренко»). Вона займалася редагуванням статей у націоналістичних виданнях. Також вагому роль у цьому напрямку відіграла Людмила Фоя («Оксана»)³⁹.

У Запорізькій області пожвавлене поширення ідей українського націоналізму розпочалося з початком німецько-радянської війни. Осередки ОУН (б) у місті були викриті окупантами в кінці 1941 р. Після цього

³⁶ Там само. С. 141.

³⁷ Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. С. 93.

³⁸ Там само. С. 44

³⁹ Трофимович Л. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2022. № 38 С. 137.

бандерівці переходять у підпілля. Очолює Організацію у області оунівець Василь Пастушенко («Дмитро Ясенко») ⁴⁰.

Вдало продовжувала свою роботу ОУН (б) у Дніпропетровську (Дніпро). Навіть з приходом німецької армії, тут лишалася доволі широка мережа Організації. У цих подіях важливу роль відіграв член ОУН Степан Корнієнко, який працював в місцевій поліції. Займав посаду начальника четвертого відділу Центральної управи міської-допоміжної кримінально-політичної поліції Дніпропетровська, саме це давало змогу іншим членам Організації провести кілька вдалих операцій зі звільнення арештованих оунівців. Василь Кук розповідав, що Корнієнко був спеціально засланий як агент ОУН. Степан підтримував нелегальний зв'язок та передавав інформацію для своїх побратимів ⁴¹.

В Дніпродзержинську (Кам'янське) та Нікополі осередки українського націоналістичного руху створювали сильну мережу підпілля ОУН (б). Степан Держка організував цілу низку підпільних гуртків у театрі, школах, на заводах ⁴². 14 серпня 1941 р. до Кривого Рогу прибуває похідна групи ОУН (б) під командуванням Петра Рішка. Завданням новоприбулих було розгорнути підпільну мережу Організації на теренах району. Допомогли у становленні бандурівського руху українці, які працювали перекладачами при німецькій армії. Зокрема, Теодор Найдич контактував з українським підпіллям у місті та допомагав поширювати пропагандистську літературу. Ще одним таємним членом ОУН (б), який працював у органах окупаційної влади був інженер Сергій Шерстюк. Він займав посаду управителя Міської управи. За його допомоги була налагоджена мережа підпілля та активно поширювалася агітація серед місцевих мешканців Кривого Рогу із закликом вступати до рядів ОУН. Крім цього, Шерстюк привів впорядок майже всі

⁴⁰ Щур Ю. Нацистські та радянські репресії проти ОУН (р) у Запорізькій області. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2016. Збірник № 21. С. 325.

⁴¹ Пониपालяк А. Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука. К.: Наш формат, 2022. С. 107.

⁴² Шанковський Л. Вказ. праця. С. 157.

установи міста, налагодив постачання продуктів з села, відкрив кравниці та їдальні. За його ініціативи розпочинає роботу театр та молодіжні гуртки. Все це дало змогу покращити ставлення цивільних українців до ОУН (б) та навіть, в деякій мірі, загітувати до вступу. Впродовж 1942 р. у Кривому Розі керівництво підпіллям переходить до рук Михайла Кривошапка, який був близьким другом Шерстюка. Розбудову мережі він починає із робітничого класу та гуртує усіх оунівців навколо міста ⁴³.

Пропагандистська та політична робота ОУН в Криму зіткнулася з великими перешкодами з боку німецьких окупантів, але все ж вдалося поширити революційний настрій серед кримських татар, які в свою чергу висловили бажання співпрацювати з Українськими націоналістами ⁴⁴. У Сімферополі, станом на 1942 рік, українське населення переживало важкі часи. Місцеві зіткнулися з нестачею їжі. Тому того ж року з дозволу німецької адміністрації було створено «Бюро допомоги українцям». Цивільним почали надавати матеріальну та моральну допомогу. Крім цього, у місті була організована крамниця, були створені українські початкові школи та діяв театр. Працюючи в «Бюро» українські націоналісти змогли налагодити підпільний зв'язок та поповнити ОУН (б) новий кадрами ⁴⁵.

Пропаганда бандерівців поширювалася не лише за допомогою преси, але й грошових знаків. Недостатня кількість грошей змусила оунівців створити так звані облігації - бофони («бойовий фонд»). Це були односторонні грошові документи, які мали національну символіку. У 1943 р. бофони поширюються на Волині, а згодом і на Поліссі. Автором цих грошових документів був відомий художник, уродженець с. Дюксин, що на Рівненщині,

⁴³ Там само. С. 144-146.

⁴⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 11. Інструкція ОУН-УПА про роботу з українцями з ОСУЗ на місцях (ч. 2). Арк. 14 зв.

⁴⁵ Шанковський Л. Вказ. праця. С. 180-181.

Ніл Хасевич. На бофонах часто зображувалися написи пропагандистського характеру, тому вони виконували ще функцію наочної агітації⁴⁶.

Основне завдання пропагандиста ОУН було здобути довіру у людей і вже тоді розповідати та пропагувати ідеї Організації. Не останню роль у такій роботі відігравала психологія, адже націоналісту потрібно було підібрати підхід до людини чи групи людей та зацікавити їх у співпраці. В Інструкціях до пропагандистської роботи зазначаються теми про які варто говорити з майбутнім онунівцем та на які заборонено дискутувати⁴⁷.

Прикладом хорошої агітаційної роботи українських націоналістів є діяльність Василя Кука, як керівника підпілля ОУН (б) у Дніпропетровську. Він перебуваючи у місті, виробив власні методи пропаганди для залучення нових кадрів. Члени ОУН працювали в університетах, адміністрації, містах та селах. Це давало можливість мати більше коло спілкування з цивільними і, відповідно, масштабніше поширювати агітаційну літературу (брошури, листівки, газети, журнали), яка була на різних мовах. У містах оснащувалися так звані Допомогові комітети, які за необхідності надавали місцевим їжу та одяг, що в свою чергу викликало у людей симпатію до ОУН⁴⁸.

У виданнях ОУН (б) також містилася інформація з інструкцій німецької поліції. Таким чином населення, і самі націоналісти, знали, яку політику проводять окупанти на українських землях та могли розробити тактику протистояння або ж уникнути арешту. Наприклад на сторінках журналу «Ідея і чин» у розділі «Домумент ганьби» надруковано про те, що окупанти отримали наказ спостерігати за діяльністю «Просвіти», адже була підозра, що її учасниками є бандерівці. Відповідно, онунівці, дізнавшись про це, вели себе обережно щодо зібрань⁴⁹.

⁴⁶ Ленартович О. Вказ. праця. С. 261.

⁴⁷ Літопис УПА. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Торонто: Літопис УПА, 2011. С. 125.

⁴⁸ Пониपाляк А. Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука. К.: Наш формат, 2022. С. 114.

⁴⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 10. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) «Ідея і чин» (№ 1, № 2, № 5) Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН. Арк. 17.

В лавах ОУН (б) боролися українські селяни, робітники та інтелігенція, і для того, щоб залучити ще більше людей в Організацію, Українські націоналісти пропагували не лише обіцянку створити Українську Самостійну Соборну Державу, але й справедливу та стабільну внутрішню політику цієї держави. Наприклад, для селян мали б надати безкоштовну землю та звільнити від «експлуататорської-кріпосницької» системи; для робітників – керівництво заводами за фаховим принципом та справедливу оплату праці; для жінок – рівність прав з чоловіком та вільний доступ до освіти та професій; для молоді – доступна освіта у вищих навчальних закладах, а також забезпечення стипендіями; для інтелігенції – свобода друку та слова. Пропаганда ОУН (б) спираючись на подані тези змогла привернути увагу українського суспільства і загітувати вступати до її лав⁵⁰.

У пропагандистській листівці «Чого хочуть німці наїздники?», яка знаходиться у фонді Р-30 ДАРО і розповсюджувалась на українських землях протягом 1943-44 рр. пояснюється суть німецької пропаганди, яка обіцяє для українців благополучне життя. Українські націоналісти звертаються до цивільного населення з проханням не вірити окупантам, адже ті у свою чергу виправдовують вбивства і грабунки цивільних тим, що це шлях до визволення. З інформації, яка міститься у листівці, можна зробити висновок, що ОУН (б) мала чимало фактів про пропаганду нацистів та їх дії на окупованих територіях, тому у тексті навіть наводяться випадки, коли нацисти вбивають «своїх вірних висулужників» у м. Рівному, Кременці, Кам'янці-Подільському та Володимирі. Українські націоналісти у своїй пропаганді, зокрема у цій листівці, використовують психологічний прийом «риторичного запитання», щоб підсилити ідею, що нацисти – це вороги українського народу, і проти них потрібно вести активну боротьбу. Така тактика написання підвищує увагу до теми і впливає на емоційність людей. Як приклад, уривок з тексту: «В своїх відозвах кажуть, що шукають «бандитів», які шкодять їм і Українському Народові, але чи це дійсно воно

⁵⁰ Там само. Арк. 21 зв.- Арк. 22.

так? Погляньмо кого розстрілюють гітлерівські бандити. Чи є бандитами немовлята та діти ...? Чи є бандитом жінка, що йшла до церкви в свято ...?»⁵¹.

У пропагандистській листівці УПА від 15 листопада 1943 р. штаб групи «Схід» закликає українське населення переходити до лав УПА, посилаючись на приклад Західноукраїнських земель, а також поліціантів Харківської та Полтавської областей. Крім того, керівники УПА обіцяють та наголошують, що сім'ями повстанців буде опікуватися Запілля УПА, навіть забезпечить їм житло і їжу⁵².

Українські повстанці поширювали свої заклики до боротьби не лише серед українського населення, у листівці фонду Р-30 ДАРО під назвою «Deutscher Soldat!» («Німецький солдате!») повстанці закликають нацистських військових зупинити війну і кинути сили на визволення Німеччини від влади Гітлера, щоб жити у вільній країні без терору і жорстокості. УПА пропонує перейти німцям до їх лав і допомогти вести боротьбу на благо не лише УССД, але й Німеччини, посилаючись на спільного ворога – СРСР та звертаючись до минулого, коли німці та українці разом боролися проти більшовиків⁵³. Схоже звернення надруковане російською мовою для Донських козаків та військових Червоної армії⁵⁴.

Повстанці у пропагандистських листівках для кращої агітації вступати до лав УПА вдавалися до наведення прикладів, коли лояльне ставлення до німців може призвести до загибелі. У листівці «Не молоком і хлібом, а вогнем і кулями» подається ситуація, яка сталася у с. Дюксин Костопільського р-ну, селянин відмовився втікати до лісу під час наскоку нацистів, натомість зустрів їх та пригостив молоком і хлібом. Коли останні закінчили обід то розстріляли селянина. Далі в тексті робиться висновок, що

⁵¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 1.

⁵² Там само. Арк. 8.

⁵³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 9.

⁵⁴ Там само. Арк. 10-11.

окупантам потрібно чинити збройний спротив. Листівка датується червнем 1943 р. Достеменно не можна перевірити, чи дійсно відбулася дана ситуація, чи повстанці це використали як підсилення пропаганди ⁵⁵.

У своїй статті «Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН» Володимир Мороз розглядає історію ще одного виду розповсюдження пропаганди Українськими націоналістами - радіомовлення. За період німецько-радянської війни діяло дві радіостанції: «ім. Євгена Коновальця» (1941 р.) та «Вільна Україна» або «Самостійна Україна» (1943-1945 рр.). Остання ще зустрічається під кодовою назвою «Афродита». Похідна група ОУН (б), яка прибула до Львова, напередодні проголошення Акту відновлення Української Держави, захопила місцеву радіостанцію та створила там свою під назвою «Львівська радіостанція ім. Євгена Коновальця». Радіомовлення забезпечували Ярослав Старух, Лев Ребет, диктори Юліан Савицький та Зенон Тарнавський. Вперше по радіостанції українці 30 червня 1941 р. почули про важливий в історії України документ - Акт відновлення Української Держави. Проте 2 липня 1941 р. Німці захопили станцію та арештували частину працівників ⁵⁶.

Письмової інформації про радіостанції ОУН та УПА практично не збереглося. Лише у деяких друкованих виданнях, таких як «Щоденні вісті Української інформаційної служби», виявлено передрукованні повідомлення із станції «Афродита». Більше відомостей збереглося у архівах радянських каральних і партійних органів. Серед співробітників радіостанції були: бельгієць Альберт Газенбрукс, Любов Лемик, Володимир Макар, Галина Чуйко-Петренко. Українська Повстанська Армія активно впроваджувала радіомовлення в свою антинацистську діяльність, пропагувала ідею боротьби

⁵⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Краєвий провід Організації українських націоналістів на Західно-українських землях. Спр. 110. Арк. 96.

⁵⁶ Український визвольний рух. Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. *Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських націоналістів*. С. 210-211.

за Українську Державу та повідомляла новини з фронту. Під охороною сотень УПА, на території Миколаївської обл. проводився вишкіл радистів. Підготовка до створення «Афродити» почалася ще з кінця 1942 р. за ініціативи ОУН (б) та УПА. Зі спогадів Галини Чуйко, яка працювала на радіостанції, певний час вся апаратура зберігалася в неї вдома (район Карпат). Івана Кліма («Митар») призначили на посаду відповідального за організаційно-технічну роботу на Західноукраїнських землях. На найвищому рівні керівництво організацією радіостанції довірили референту пропаганди Проводу ОУН (б) Мирославу Прокопу («Володимир»). «Афродита» знаходилася у одній з криївок в с. Ямельниця (Львівська обл.). Восени 1943 р. радіостанція розпочала своє мовлення, тоді ж і сформувався склад станційної редакції до якого входили: Ярослав Старух, Богдан Галайчук, Корнило Яворівський, Володимир Макар, Дмитро Лушпак, Кость Цмоць, Альберт Газенбрукс («Західний»). Останній потрапив до повстанців у січні 1943 р. поблизу м. Дубно (Рівненська обл.), коли втікав із німецького полону. Сотня УПА прийняла його за нациста, проте, потім вдалося з'ясувати, що Альберт – бельгієць. Повстанці виходили в ефір 3-4 рази на день по 30 хвилин, мовлення відбувалося українською, російською, англійською, німецькою та французькою мовами. У квітні 1945 р. радіостанція «Афродита» припинила своє існування через викриття та знищення її військами НКВС⁵⁷.

ОУН та УПА з початку 1943 р. починають ще один напрям у своїй пропаганді, який пов'язаний з створенням нацистами українського збройного формування СС «Галичина». Члени ОУН (б) вважали, що такі дії окупаційної влади призведуть до відмови української молоді йти в ряди ОУН та УПА. Вони поширювали ідею, що українці мають воювати за Українську державу

⁵⁷ Український визвольний рух. Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. *Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських націоналістів*. С. 205-229.

лише у лавах української армії. Але, на жаль, призупинити створення дивізії СС «Галичина» націоналістам не вдалося⁵⁸.

Під час німецької окупації поширюється журнал Головної команди УПА «До зброї», який видавався протягом 1943-44 рр. Крім цього, друкуються «Інформації з фронту УПА», «Наш фронт», «Інформатор» та навіть гумористичний часопис «Український перець». У таких виданнях зазвичай публікувалася інформація про Повстанську Армію, а також про бойові дії⁵⁹.

На території Волині, двічі на тиждень, виходила друком газета «Інформатор». Друкувалась вона у друкарні УПА «Воля народам». На останній сторінці газети надруковано: «Видає Українська Повстанча Армія» (До 15 вересня 1943 р. газету видавала ОУН)⁶⁰.

Отже, ОУН (б) та УПА поширювали свою пропаганду за допомогою усних лекцій, друкованих матеріалів та радіомовлення. Агітаційна робота була направлена на залучення нових членів до Організації та поповнення лав повстанської армії.

1.2 Збройна боротьба Української Повстанської Армії проти окупантів

Підпільна конференція керівного складу ОУН (б), у жовтні 1941 р., крім затвердження про перехід у підпілля та організацію пропагандистської роботи, вирішила готувати військові кадри та збирати зброю для подальшої військової боротьби. Хоча збройні сутички не мали широкомасштабного характеру, проте впливали на хід антинімецької боротьби.

⁵⁸ Виноградов С. Інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН (б) і УПА серед населення окупованої території України. *Київські історичні студії: наук. зб.* Київ, 2019. № 1. С. 71.

⁵⁹ Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 49.

⁶⁰ Літопис УПА. Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА. Торонто: Літопис УПА, 1990. С. 223.

Вся робота щодо організації української армії покладалася на Військовий Штаб. Завданням цього органу було підготувати військових кадрів та керувати військовими діями⁶¹.

Восени 1942 р. члени ОУН (б) почали об'єднуватися у малі бойові групи. Одне з найбільших формувань було в районі Сарн під керівництвом Сергія Качинського («Остап»), а пізніше, додався загін Івана Перегійняка («Довбешка-Коробка»)⁶².

У лютому 1943 р. поблизу м. Олесько, на Львівщині, була проведена третя Конференція ОУН (б). На ній погодили створення великих партизанських загонів, з огляду на жорстоке ставлення нацистів до місцевого населення. Внаслідок цього, багато українців почали втікати до лісу. Хтось вдавався до грабежів, хтось вступав у ряди радянських партизанів. Щоб не втрачати ймовірних членів ОУН (б), місцеві керівники активно пропагували вступ до українського війська⁶³.

У спогадах Луки Павлишина (заступник керівника Північної похідної групи ОУН) описується спогад виступу Василя Івахіва (Крайовий військовий референт ОУН Північно-Західних Українських Земель (1942—1943), організатор і перший командир УПА на Волині (1943)), який висловив думку про створення українського війська: «Що там робиться, важко передати. Горять хати, а то й цілі села, поляки вбивають українців, нищать, грабують нарід. Німці лиш під'юджують своїх собак. Вже давно назріла потреба для захисту. Давайте створимо повстанську армію!»⁶⁴.

Перед новоствореною армією постало питання офіційної назви. Спочатку це мала бути «Українська визвольна армія», але через створення

⁶¹ Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956: Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. 2008. С. 180-183.

⁶² Косик В. Вказ. прац. С. 307.

⁶³ Літопис УПА. Т. 2 : Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА . Торонто: Літопис УПА, 1990. С. 43-44.

⁶⁴ Щеглюк В. «...Як роса на сонці»: політ. роман-хроніка, напис. на основі спогадів колиш. діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. Львів: УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. С.89.

Німеччиною батальйонів з колишніх військовополонених під назвою «Українське визвольне військо», бандерівці відмовилися від своєї назви пояснюючи це співзвучністю з нацистською. Натомість запозичили її у Тараса Бульби-Борвця – «Українська повстанська армія» (УПА) ⁶⁵.

У журналі «Ідея і чин» № 5 від 1943 р. надрукована стаття А. С. Борисенка «На шлях збройної боротьби. Українська Повстанська Армія (УПА)», яка пояснює закономірність та причину створення Повстанської Армії. Стаття підписана псевдонімом Ростислава Волошина, який належав до керівників УПА на Волині. Він розглядає створення повстанських загонів, як соціологічний історичний процес умов німецької окупації. Волошин подає першочергову причину створення УПА. З його статті – це відбулося протягом 1942 рр. та найбільшого поширення процес вступу до загонів повстанців набрав у 1943 р. У лави німецької поліції входили українці, завданням яких було боротися з радянськими партизанами та з часом нацисти змусили українських міліціонерів брати участь у рострілах цивільного населення. Ті, у свою чергу, відмовилися від таких каральних акцій і у березні 1943 р. німецька влада розпочала ліквідацію української міліції. Щоб протистояти окупантам та їхнім звірствам українці почали гуртуватися і створювати перші збройні відділи самооборони під назвою УПА. Ростислав Волошин наводить приклад знищення села Ремель на Рівненщині, де в лютому 1943 р. загинуло близько 400 людей. У відповідь селяни, які залишилися та люди з інших районів почали готувати збройний спротив. Пізніше створюється Головна Команда УПА, яка почала об'єднувати поодинокі групи. Українська Повстанська Армія переймає мету ОУН (б) і також бореться за створення Української Самостійної Соборної Держави. Добре підготовлена пропагандистська робота поповнила ряди повстанців не лише українцями, але й грузинами, вірменами, татарами. З березня 1943 р. УПА провели локальні бої на околицях сіл Рівненщини

⁶⁵ Трофимович В. Створення української повстанської армії. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Історичні науки, 2013. Вип. 20. С.18.

(Бугрин, Сергіївка), Житомирщини, Кам'янець-Подільщини, Київщини та інш. В результаті вдалося не лише знищити відділи німецької поліції, але й здобути зброю (кулемети, гранати, гранатомети)⁶⁶.

Пропаганда давала свої результати, відбувалося чисельне зростання загонів УПА, разом з тим підвищилася бойова майстерність старшин. Разом із оборонними боями повстанці також проводили і наступальні операції. Кровопротитними були бої за райцентри Степань і Володимирець на Рівненщині⁶⁷.

Командиром першої сотні УПА був Перегіняк Гриць (Коробка, Довбешка), який походив з Галичини та мав досвід боротьби у рядах ОУН. Загинув у бою з нацистами біля с. Висоцьк на Поліссі (Сарненський р-н) весною 1943 р.⁶⁸. У тексті Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору ОУН від 21-25 серпня 1943 р. йдеться про те, що дивлячись на зовнішню політичну ситуацію, яка склалася у 1943 р., ОУН приймає рішення розпочати бойові дії. Після цього на теренах Волині та Полісся виступили перші збройні відділи УПА. Згодом із західноукраїнських земель рух опору поширився і на центральні (Вінницька, Житомирська, Київська обл.)⁶⁹.

Дослідник історії УПА П. Содоль, у своїх працях подає визначення Української Повстанської Армії, як військової формації революційного характеру, що мала за мету звільнити українське населення від нацистського та радянського терору, а також взяти участь у створенні Української Самостійної Соборної Держави. Армія мала структуру регулярного війська. Загалом дії повстанців поширювалися на терени Західної та Центральної України. Офіційною датою створення УПА вважають 14 жовтня 1942 р., проте бойові дії повстанців почалися з лютого 1943 р. Існує документ, який

⁶⁶ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 10. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) «Ідея і чин» (№ 1, № 2, № 5) Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН. Арк. 26 зв. - Арк. 27.

⁶⁷ Ленартович О. Вказ. праця. С. 263.

⁶⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 65.

⁶⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 18. Звернення і листівки ОУН. Постанова III Надзвичайного з'їзду ОУН. 1942-43 рр. Арк. 4 зв. - Арк. 5.

містить чітку вказівку «про визнання 14-го жовтня 1942 р. днем п[ос]тання Української Повстанчої Армії (УПА) ...». Це розпорядження з «Постанови Української Головної Визвольної Ради від 30 травня 1947 р.». Петро Содаль вказує кількість учасників УПА на 1944 р. – близько 25-30 тис. вояків⁷⁰.

Вишкіл малих військових частин на Поліссі почався ще з осені 1942 р. під керівництвом Сергія Качинського («Остапа»), але в кінці того ж року на околицях Львова відбулася конференція за участю військових референтів ОУН (б) (також може вживатися ОУНСД). У висновку, вирішили розпочати збройну боротьбу проти окупантів та уповноважити Василя Івахіва, Михайла Медвіда, Луку Павлишина опрацювати проект створення військових відділів. Повстанці обороняли села від грабунку нацистами, а також перешкоджали примусовому вивезенню цивільних українців на роботи до Німеччини⁷¹.

Першим головним командиром УПА на території Волині та Поліссі був Дмитро Клячківський («Клим Савур»). На кінець 1943 р. територія на якій діяли повстанці охоплювала 4 воєнні округи (групи): пн. Рівненщина та пд. Пинщина – Група «Заграва» (Іван Литвинчук – «Дубовий»); Волинь та пд. Берестейської обл. – Група «Тури» (Юрій Стельмащук – «Рудий»); пд. Рівненщина та Кременеччина – Група «Богун» (Петро Олійник – «Еней»); Житомирщина – Група «Тютюнник» (Федір Воробець – «Верещака»)⁷².

Озброєння та одяг упівців були здебільшого трофейними. Повстанці не мали єдиного військового однострою. Були спроби створити загальний вигляд військової форми УПА проте вони не закінчились успіхом. Натомість, повстанці здобували одяг у своїх ворогів та комбінували його з цивільним. Носили зазвичай німецьку форму, тому що вона мала кращу якість порівняно з радянською⁷³.

⁷⁰ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49 : довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. С. 9-10.

⁷¹ Содоль П. Вказ. праця. С. 11-12.

⁷² Там само. С. 16.

⁷³ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. S. 148.

Ще до початку збройного опору окупантам, українські націоналісти отримали завдання розшукати радянську зброю та боєприпаси, які лишила ЧА після відступу в 1941 р. По-перше, це робилося для того, щоб наблизити до мінімуму поповнення військовим оснащенням нацистів, а по-друге, українські націоналісти планували знайдену зброю використати у майбутньому під час бойових зіткнень з окупантами ⁷⁴. У серпні 1943 р. повстанцям внаслідок бою з ворогом біля містечка Камінь-Каширський вдалося здобути понад 20 тис. набоїв, близько 100 пістолетів, 5 кулеметів, 4 машини, 4 радіоприймачі, 16 друкарських машинок та 7 мотоциклів ⁷⁵.

Восени 1943 р. на території Вінницької області та Уманських лісах створюються військові загони під командуванням Омеляна Грабця («Батька»). Крім того, формуються боївки і у лісах Холодного Яру, на Черкащині, під керівництвом крайового військового референта ПівдСУЗ ⁷⁶.

Всі тактичні відділи та територіальні з'єднання УПА підпорядковувалися Головному військовому штабу, а найвищим органом була – Головна команда, яка була створена в листопаді 1943 р.. Посаду Головного командира УПА зайняв Роман Шухевич («Тарас Чупринка»). Таким чином завершився період організації військової структури Повстанської Армії ⁷⁷.

Щодо кількості вояків у сотні, то за статутом це мало бути близько 160 чол., проте до літа 1944 р. сотні нараховували понад 180 повстанців. Точної чисельності вояків Української повстанської Армії на сьогоднішній день не відомо. Радянські та німецькі джерела фіксують від 90 до 200 тис. осіб, тоді як джерела ОУН та УПА подають число від 20 тис. озброєних осіб на території Волині та Полісся станом на кін. 1943 р. За документами нацистських спецслужб чисельність УПА весною 1943 р. сягала близько 8-10

⁷⁴ Снегирьов Д. УПА проти нацистів. Бій під Загоровим. *Історична правда*. 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс].

⁷⁵ Содоль П. Вказ. праця. С. 19.

⁷⁶ Там само. С. 24.

⁷⁷ Там само. С. 47.

тисяч. У внутрішньому листуванні німецька адміністрація зазначала, що на цей період вони не контролювали 75% земель Волині ⁷⁸. Лави УПА поповнювалися не лише добровольцями, але і мобілізованими українцями. Про процес мобілізації свідчить Мобілізаційний листок, який заповнювався керівництвом УПА і вручався цивільному громадянину. У додатку Б подано зразок, як виглядав цей документ та які основні дані вписувалися. За невиконання розпорядження мобілізований підлягав судовому дійству ⁷⁹.

На теренах Галичини відділи УПА виступали під назвою УНС (Українська Народна Самооборона). Це робилося для того, щоб дезорієнтувати окупантів і замаскувати повстанців. Комендуючим УНС був обраний Олександр Луцький («Андрієнко»). 3 грудня 1943 р. загони самооборони почали називатися «УПА-Захід», а територія бойових дій ділитися на 6 військових округів ⁸⁰. Причиною, чому Галичина не була охоплена відкритими бойовими діями повстанців, разом з теренами Волині, Микола Лебедь пояснює тим, що ОУН та УПА потрібна була територія для запільної бази і Галичина підходила для цього найкраще. Німці не мали спроможності наповнити цей терен своїми частинами, так що села, які були подалі від головних шляхів практично знаходилися під впливом Українських націоналістів ⁸¹.

Восени 1943 р. Сотня УПА «Довбуша» пройшла бойове хрещення у військовій сутичці з німецькими окупантами. Бій стався біля річки Свіча на Івано-Франківщині. Повстанці напали вночі в районі с. Жакля. Ворог не очікував, що атака буде з усіх сторін. Німецькі війська закріпилися у

⁷⁸ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник № 13. С. 152.

⁷⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр.15. Праці з історії агентурної розвідки. Інформації з теренів. Протоколи допитів. Звіти, донесення, повідомлення. Арк. 51.

⁸⁰ Содоль П. Вказ. праця. С. 20.

⁸¹ Лебедь М. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич: Відродження, 1993. С. 85.

побудованих укріпленнях та чинили опір. Через шалений тиск УПА окупанти все ж здаються, а половина втікає⁸².

УПА друкували журнали та газети, в яких пропагували боротьбу за УССД. Серед найбільш популярних: «До зброї» (1943), «Повстанець» (1944-46) та «Український перець» (з 1943 р.)⁸³.

Іван Патриляк усвоїй статті наводить інформацію, що перша збройна атака УПА проти німецької окупаційної адміністрації була здійснена раніше, тобто 20 січня 1943 р., коли відділ повстанців на чолі з Григорієм Перегіняком поблизу с. Городець (Рівненська обл.) зробив засідку на колону німецької поліції, яка була успішною.⁸⁴

Українські повстанці проводили свої військові операції, проти німецьких окупантів, на залізничних сполученнях. У червні 1943 року загін УПА вивів з ладу колії який з'єднували Рівне і Сарни, а згодом – обстріляли ворожий потяг. Того ж року повстанці підірвали колії між селами Немовичі та Малинськ. Після військової сутички було захоплено ешелон з боєприпасами. У липні, на станції Іваниця, УПА відкрила вогонь по німецьким окупантам, в результаті ворог втратив вісім осіб, серед яких було два офіцери. У кінці липня повстанцям вдалося захопити станцію в селі Маневичі разом з залізничним транспортом та зброєю⁸⁵.

На території Волинської області загін УПА ім. Івана Богуна під командуванням Олексія Громадюка мав кілька збройних сутичок із німецькими окупантами. Зокрема, це бої біля сіл Сілець, Яковичі, Гнійне⁸⁶.

⁸² Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій: [у 2 Т.].Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне, 2008. С. 32.

⁸³ Содоль П. Вказ. праця. С. 44.

⁸⁴ Патриляк І. К. Протистояння українського визвольного руху нацистам та їхнім союзникам (1943–1944 рр.). *Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ)*. К.: К.І.С., 2015. С. 134.

⁸⁵ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. S. 205.

⁸⁶ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій: [у 2 Т.]. Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 342.

З травня 1943 р. з Волині на територію Рівненщини та Житомирщини починають рейди перші загони повстанців. Ці рейдуючі підрозділи називають групою «Схід». Рівненська область стала своєрідною базою цієї групи, а керівником було обрано Федора Воробця («Верещака») ⁸⁷.

1943 р. західними та центральними районами Житомирської області проходив рейд східної групи УПА «Тютюнник». Метою було нанести удар німецькому окупанту та продемонструвати існування сильної української армії. За цей час, а саме з 14 по 31 жовтня 1943 р., відбулися три військові сутички з нацистськими формуваннями. 15 жовтня повстанці напали на німецьку автоколонну біля с. Могильне на шосе Звягель-Коростень. 17 жовтня відбувся бій за районний центр Бараші, де перебувала німецька поліція та жандармерія. 20 жовтня УПА захопили с. В'язовець (Пулинський р-н), де знищили близько сотні фольксдойчерів ⁸⁸.

Відповіддю нацистів на перехід деяких груп української поліції до лав УПА були каральні акції проти повстанців та самих утікачів. У кінці березня 1943 р. в Шумському районі на Тернопільщині німецькі загони розпочали таку акцію, проте зазнали поразки та втратили 38 солдатів ⁸⁹.

Зі спогадів учасника УПА, Степана Сороки («Степан Сірак»), про Підгаєцьку сотню за період 1943 р., дізнаємося про окремі сутички не тільки на території Волинської, але і Рівненської областей. Чота в якій був Степан опинилась в напруженій ситуації біля автостради Рівне-Львів, адже саме ця автострада була переповнена німецькими автівками та відтинала чоту від сотні. Головним завданням було - прорватися через дорогу та залізницю, щоб доєднатися до своєї сотні. Сама ж чота перебувала у с. Грушвиця. Проте село зайняли німці, і Степан, з своїми побратимами, мав відступати в кінець

⁸⁷ Вовк О. Диверсійна група УПА «Схід». *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2017. Збірник № 22. С. 341.

⁸⁸ Там само. С. 342-344.

⁸⁹ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник № 13. С. 147.

населеного пункту. Після цього було вирішено рухатися далі. Вразі чого, згадує Степан Сорока, надавалися розпорядження від ройових, що робити при несподіваному бою. Чотовий під псевдо «Козацький» дав наказ приготуватися до засідки. Вдалося знищити кілька вантажівок, які рухалися автострадою. Бій тривав кілька хвилин і закінчився тим, що дві сторони відстрілюючись, відступили до лісу. Степан Сорока згадує і про полоненого німця, який надав цікаву інформацію про ще одну збройну сутичку з повстанцями. Полонений розповів, що на шляху з Рівного до Бродів, біля с. Здовбиці повстанцям вдалося знищити відділ німецької жандармерії, нацистських старшин та чималу кількість ворожих боєприпасів⁹⁰.

Упродовж березня 1943 р. відбулася активізація збройних виступів УПА проти нацистів. Зокрема, відбувається успішний напад повстанців на фабрику в Оржеві, де знаходилась чимала кількість зброї та амуніції ворога. Проте в ході бою загинув Сергій Качинський («Остап»). Загони УПА рушили далі і біля с. Корчин (Рівненська обл.) розбили загін нацистів, а 28 березня повстанці здобули райцентр Олику (Волинська обл.) Після цього вдалося звільнити від німецької окупації м. Людвипіль (Рівненська обл.). У м. Луцьку та Ковелі розбито нацистські тюрми, де тримали полонених українців⁹¹. З 23 на 24 червня 1943 р. повстанці загону «Дороша» та «Яреми» здійснили напад на поїзд в якому їхав гестапівський каральний загін. В результаті вдалося здобути велику кількість зброї та амуніції⁹².

Один з важких боїв УПА проти нацистів відбувся в 1943 р. в районі с. Новий Загорів (Волинська обл.). 8 вересня там перебувала сотня Повстанської Армії під командуванням Андрія Марценюка («Берези»). Повстанці розбили табір біля Загорівського монастиря, який при нападі нацистів міг бути надійною точкою оборони. Наступного дня німецька

⁹⁰ Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 3: спомини. Торонто: Літопис УПА, 1984. Т. 5. С. 138-159.

⁹¹ Історія українського війська, 1917-1995. [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.; упоряд., передм. Я. Дашкевич]. Львів: Світ, 1996. С. 513-514.

⁹² Там само. С. 522.

жандармерія прибуває до містечка і починає наступ на сотню. Проти повстанців, на боці ворога, виступило близько 700 осіб. Цілий день нацисти обстрілювали монастир, а пізніше доповнили наступ легкими танками та авіацією. 10 вересня німці пішли на штурм. В наслідок цього, повстанці втратили більшу частину особового складу. Вночі 12 вересня упівці прорвалися через загони німецької жандармерії та уникли арешту, а вже вранці окупанти захопили монастир⁹³.

Однин з найбільших боїв УПА проти німецьких військ тривав з 6 до 16 липня 1944 р. та складався із кількох зіткнень. Перші сутички відбулись на горі Лопата, далі поблизу м. Сколе на Львівщині та закінчились у Чорному лісі. Загоном повстанців керував Василь Андрусак. По дорозі з Чорного лісу УПА натрапила на німецький підрозділ та роззброїла його. Вдалося захопити у полон німецького офіцера який розповів, що німецькі війська готують наступ на кілька сіл району. 7 липня повстанці були вже підготовлені до зустрічі з окупантами, які розпочали свою атаку вранці наступного дня. Важкі бої точилися до 15 липня а вночі, німецькі війська разом з угорськими, почали відступати⁹⁴.

Активні антинімецькі акції українських повстанців проходили на території Тернопільської обл. Сотня «Чіпа» провела кілька вдалих бойових сутичок протягом 1943 р. Повстанці обстріляли у с. Заруддя гарнізон німецьких військ. А у смт Вишнівці упівцям вдалося знешкодити гітлерівську охорону складів з продуктами та різними матеріалами⁹⁵.

Ефективно працювали загони у військових округах. Зокрема, існує низка документів про бої сотней УПА ВО «Лисоня». На сьогоднішній день, точно не відомо, яку територію займав цей військовий округ. Історики

⁹³ Снегирьов Д. УПА проти нацистів. Бій під Загоровим. *Історична правда*. 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс].

⁹⁴ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. S. 228-229.

⁹⁵ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій: [у 2 Т.].Т. 2: Галичина та Східна Україна . Рівне, 2008. С. 126-127.

вважають, що це була невелика частина Тернопільської області (колишні Рогатинський та Крем'янецький повіти). Командиром ВО «Лисоня» був Омелян Польовий («Остап»). Основна інформація про дану воєнну округу містить підпільна публікація «Короткі описи боїв УПА –«Лисоня»», де подяється опис боїв з 16 грудня 1943 р. по 2 серпня 1945 р.⁹⁶. Один з найбільших боїв сотні «Сірі Вовки» (Сотня ВО «Лисоня») з нацистами відбувся 1944 р. коло с. Затурина (Тернопільська обл.). З боку окупантів нараховувалося близько 3 тис. вояків. Проте, сотні УПА вдалося здобути перемогу⁹⁷.

У березні 1944 р. Німецькі шуцмани почали наступ на село Стара Ягольниця на Тернопільщині. Окупанти мали інформацію нібито в селі знаходились повстанці. З ворожого боку почався активний обстріл та навіть була застосована авіація. Сотня УПА виступила проти німців, щоб захистити українське населення. В результаті повстанці розігнали шуцманів, але третина села була знищена⁹⁸.

Протягом весни 1943 р. відбулася низка боїв повстанців з німецькими окупантами у Кам'янець-Подільській області. У містечку Ярмолинцях, батальйон українських шуцманів здійснив вбивство своїх старшин і рушив на північ щоб з'єднатись з повстанською армією⁹⁹.

Бої відбувалися і на території Вінницької області. Зокрема восени 1943 р. курінь «Бистрого» розпочав бій з окупантами. Повстанці напали на німецьку колону вантажних автомобілів і повністю знищили її. А один

⁹⁶ Літопис УПА. Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Торонто: Літопис УПА, 1989. С. 7-8.

⁹⁷ Там само. С. 30-31.

⁹⁸ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 т.]. Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне, 2008. С. 138.

⁹⁹ Там само. С. 147.

німець навіть виявив бажаннями перейти до повстанців. Крім цього, той самий курінь провів успішний бій з ворогом поблизу с. Лисогірка¹⁰⁰.

Видання ОУН (б) під назвою «Інформатор» повідомляло українське населення про збройний спротив УПА. У номері, від 1 жовтня 1943 р., у розділі «Вісті з України», подано опис сутичок повстанців з окупантами. Хоча ці зіткнення не мали масштабного характеру, проте могли на деякий час завадити просуванню ворога. У с. Пілганів (с. Промінь) на Луччині (Луцький р-н) 9 серпня 1943 р. відділ УПА атакував загін нацистів, після чотирьохгодинного бою ворог зазнав поразки. В результаті загинуло 20 німецьких солдатів, багато було поранено та взято у полон (кількість не уточнюється). Бій, який відбувся на Житомирщині між с. Устиновка та с. Шевченково був результативніший за вищезгаданий адже повстанці здобули 94 кріси (ручна вогнепальна зброя), 8 кулеметів, 8 машин-пістолів, гранати та амуніцію. Крім цього, було вбито 83 окупанти, 5 - важко поранено та 8 нацистів взято у полон¹⁰¹. У «Інформаторі» від 15 жовтня 1943 р. подається інформація про успішне бойове завдання повстанців біля с. Радовичі на Ковельщині (Волинська обл.), котре відбулося 8 вересня 1943 р. Нацисти, у кількості близько 470 чол., збиралися грабувати село, проте бойова сотня УПА вступила з ними у бій і змогла відтягнути противника у поле, де до атаки приєдналася інша сотня повстанців. В результаті, близько 150 німців загинуло, частина була взята в полон, а інші змогли втекти. Озброєння УПА поповнилося трофейною зброєю у кількості 6 кулеметів, а також великої кількості крісів (ручна вогнепальна зброя). Важливо, що у цій статті виокремлено повстанця Гармаша, достовірно не відомо чи це його прізвище, чи псевдо. У цьому бою Гармаш відзначився тим, що влучно стріляв з легкої гармати¹⁰².

¹⁰⁰ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне, 2008. С. 168-170.

¹⁰¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 14. Інформаційний листок ОУН-УПА «Інформатор» 1943 р. Арк. 12 зв.

¹⁰² Там само. Арк. зв. 14.

У документі з Костопільського Надрайону, за період від 1 до 5 жовтня 1943 р., подається інформація про основні події на фронті. В районі Деражне німецькій літак скидав летючки, у яких нацисти закликали українців до співпраці. Випадок, коли німці добровільно здалися повстанцям і висловили бажання приєднатися до лав УПА, зафіксовано у документі з Костопільського Надрайону, за період від 1 до 5 жовтня 1943 р. Сталося це у с. Дюксин, близько 12 год. прибули двоє німецьких солдатів, які заявили, що втекли з варти на залізничній станції Клевань і готові приєднатися до УПА. Крім того, окупанти принесли з собою чималу кількість зброї (1МП, 1 кріс, 2 револьвери, 5 гранат, 300 шт. амуніції)¹⁰³.

УПА, крім відкритих боїв, зосереджувала свою бойову діяльність і проти німецького вищого керівництва. На шляху Берестень-Ковель, 26 травня 1943 р., від куль повстанців загинув Люце, який був заступником шефа гестапо¹⁰⁴.

У липні 1943 року, на автотрасі Рівне-Костопіль біля с. Три Копці, повстанці підклали вибухівку під міст, через який мали їхати окупанти. В результаті підриву, був убитий німецький генерал та два офіцери. Крім цього, вдалося роздобути важливі документи нацистів¹⁰⁵. У серпні 1943 р., Боївка УПА, якою командував Соломко Степан, напала на німецьке державне господарство, яке знаходилось в с. Симонів на Рівненщині. В результаті, був ліквідований німецький ляндрвірт (керівник господарства)¹⁰⁶.

Влітку 1943 року, повстанці організували успішний теракт проти німецьких офіцерів та рядових солдатів. Повстанці технічного відділу військового штабу під керівництвом «Овдія» виготовили потужний вибуховий механізм з часовим відліком та підірвали його в німецькому

¹⁰³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 21. Інформація про найважливіші політичні події у світі, на фронтах Другої світової війни, а також інформації про обстановку в районах Рівненської області. 1943 р. Арк. 36.

¹⁰⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр.22. Інформаційні листки ОУН. 1941 р. Арк. 21 зв.

¹⁰⁵ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 т.].Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 90.

¹⁰⁶ Там само. С. 97.

казино, яке знаходилось у місті Рівному. В результаті вибуху, загинуло багато німецьких офіцерів ¹⁰⁷. Того ж року, у с. Верхів, місцева боївка повстанців вбила німецького офіцера СС. Сільські жителі поховали окупанта, щоб уникнути відплатної акції. А біля с. Великі Межиричі, повстанцям вдалося знищити німецького намісника території та голову німецької управи ¹⁰⁸.

У 1943 р. Повстанська сотня «Лева» напала на німецьких військових, які їхали автошляхом Рівне-Київ і неподалік с. Симонів убили німецького офіцера який мав високий чин ¹⁰⁹.

Загони УПА рятували в'язнів нацистських таборів від розстрілу, в Олександрівському районі на Рівненщині, повстанці завадили здійснити вбивство арештантів, при цьому, знищили конвой, який супроводжував в'язнів (40 німецьких солдатів та 19 шуцманів). Крім того, УПА здобули велику кількість зброї та амуніції ¹¹⁰. У липні 1943 р. поблизу с. Сколь (Львівська обл.) повстанці виступили проти німців з метою звільнити в'язнів з карного табору Бавдінсту. Наступ був успішним, засуджених українців на каторжні роботи - звільнено ¹¹¹.

24 вересня 1943 року, чотири сотні УПА кількістю близько 200 повстанців напали на німецький концтабір Осада Креховецька на Рівненщині. Там було ув'язнено понад 176 чоловік. Внаслідок збройної сутички полягло багато окупантів. Усі в'язні були звільнені, частина з яких перейшла в УПА. Також повстанцям вдалося здобути 180 одиниць

¹⁰⁷ Там само. С. 133.

¹⁰⁸ Там само. С. 137-138.

¹⁰⁹ Там само. С. 190.

¹¹⁰ Літопис УПА. Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА. Торонто: Літопис УПА, 1990. С. 135.

¹¹¹ Лебедь М. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич: Відродження, 1993. С. 87.

вогнепальної зброї ¹¹². У серпні 1943 р. повстанська чота і сотні "Бігуна" зробила засідку проти окупантів на шляху Київ-Рівне неподалік с. Бугрин на Рівненщині. Німці перевозили заарештованих членів ОУН (б). Засідка була вдалою, а ув'язнені були звільнені ¹¹³.

Важливим елементом організації, військових загонів ОУН (б) та УПА, були так звані Самооборонні кушові відділи. Це були загони самооборони, які створювались для захисту українських сіл, та служили як своєрідна база для УПА. Діяли вони впродовж 1942-1946 рр. під керівництвом бандерівців ¹¹⁴. Тому більшість військових сутичок повстанців мали оборонний характер. Тобто захищалися населені пункти які грабували німці. 21 вересня 1943 р. ворожий загін напав на село з метою пограбунку, але повстанці змогли дати відсіч та урятувати місцевих. 1 жовтня така ж ситуація склалася у селі Точевики на Рівненщині. В результаті загинуло близько 20 німецьких солдатів. 3 жовтня у Радивилівському районі, УПА провела бій з німецько-реквізиційною експедицією. Було вбито дев'ять німців та двох поранено. 5 жовтня у одному сіл Млинівського району загони повстанської армії завадили окупантам здійснити грабіжницьку акцію ¹¹⁵.

Улітку 1942 року, стався досить цікавий випадок. Німці, які знаходились в с. Клевань на Рівненщині, приходили до сусіднього хутора Перекалля та грабували місцеве населення. Українці не хотіли терпіти постійних грабіжницьких акцій і поскаржились керівнику підпілля Дмитру Клячківському. Останній, разом з своїм побратимом, організував засідку в лісі на ворогів. При цьому, щоб їх не було виявлено німцями, переодягнулися у форму окупантів. Операція пройшла без єдиного пострілу. Підпільникам

¹¹² Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 Т.].Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 43.

¹¹³ Там само. С. 109.

¹¹⁴ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. S. 150.

¹¹⁵ Там само. S. 216.

вдалося роззброїти п'ятьох німців та забрати в них одяг. Після цього випадку грабіжницькі акції на хутір припинилися ¹¹⁶.

13 липня 1943 р. до с. Малин, що на Рівненщині, прибули німці кількістю близько 1500 осіб. Окупанти розпочали жорстоку розправу над цивільним населенням. Убитими були 850 мешканців села. На захист українців стала місцева боївка УПА, під керівництвом Гаврилюка Андрія. Проте сили були нерівні. Майже всі повстанці загинули ¹¹⁷. Драматичні події розгорнулися у селі липки. На Рівненщині поблизу с. Бугрин, влітку 1943 року, місцева боївка УПА завадила німцям пограбувати село. Серед повстанців втрат не було, натомість окупанти зазнали втрат ¹¹⁸.

У грудні 1943 р., німецьке військо, разом з польською поліцією, приїхало у село для проведення грабежів та вбивств мирних жителів. Коли окупанти поверталися назад їх зустрів відділ УПА. Розпочався бій і частина німців втекла. Проте через кілька годин окупанти повернулися і зробили другий напад на повстанців. Бій тривав відносно недовго. УПА вдалося відігнати ворогів вдруге, але польська поліція помстилася повстанцям убивши 13 жителів села ¹¹⁹. В грудні 1943 р. повстанський відділ Остапа, напав на німецьку колону, яка їхала грабувати с. Ярославичі на Рівненщині. Автомобілі окупантів зазнали серйозних пошкоджень, а самі німці втекли. Варто відмітити те, що у цій акції брала участь на боці повстанців чота донських козаків ¹²⁰.

Були випадки, коли місцеве населення допомагало повстанцям. Так влітку 1942 р. Колесник Лариса, разом зі своїм батьком Петром, у районі м.

¹¹⁶ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій : [у 2 т]. Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 33.

¹¹⁷ Там само. С. 85.

¹¹⁸ Там само. С. 123.

¹¹⁹ Там само. С. 193-194.

¹²⁰ Там само. С. 192.

Рівне, викрали на німецькому складі багато зброї з патронами і передали для підпілля області ¹²¹.

Результативним боєм для повстанців, був бій на шляху Рафалівка-Володимирець, де брав участь загін УПА ім. Коновальця. В результаті здобуто перемогу над німецьким загоном та здобуто ворожий танк та 10 ручних гранат ¹²².

Дані про антинімецьку боротьбу містять не лише документи українських націоналістів та нацистів, але й радянських партизан. За джерелами радянського партизанського руху найбільшої активності антинацистські виступи УПА відбулися у квітні 1943 р. на пд. Волині в районах Мізоча, Острога, Кременця та Верби. В останньому містечку ворог у бою з повстанцями втратив 120 солдатів ¹²³.

Незвичайний випадок антинімецької боротьби українських націоналістів, стався у селі Семидуби, 14 жовтня 1943 р. Ворожі сили схопили п'ятеро членів ОУН (б) та доправили їх на допит у Голованівський район (Кіровоградська обл.). Проте німці забули обшукати оунівців, та перевірити, чи мають вони при собі зброю. У двох націоналістів були при собі гранати, і, коли вони потрапили до відділку поліції, то скористались ними. В результаті загинув один німецький поліцейський, а 11 отримали поранення ¹²⁴.

Дуже ефективно працювала і розвідка ОУН, зокрема в архівних документах Служби Безпеки території групи «Заграва», подається чітка розвідувальна інформація про кількість німців в містах Рівненщини, стан оборонних ліній окупантів та перебіг подій по районах (згадується

¹²¹ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 т.]. Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 31.

¹²² ГДА СБУ. Ф. 13. Колекції друкованих видань КГБ УРСР. Спр. 376. Т. 35. Бій на шляху Рафалівка-Володимирець з німцями в дні 8 жовтня 1943 р. – жовтень 1943 р. Арк. 27.

¹²³ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник № 13. С. 148.

¹²⁴ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960.* Warszawa, 2006. S. 206.

Людвипільський, Костопільський, Степанський, Сарненський та інші райони). У тих же архівних документах, наводиться прикрий випадок, коли німецькі окупанти викрили кілька повстанців. Події відбувалися у с. Яринівка, яку нацисти оточили. В той час в селі перебували підрайонний СБ, військовик та зв'язковий. Повстанці рушили тікати та окупанти відкрили по них вогонь. В результаті було поранено зв'язкового та військового ¹²⁵.

Розвідувальному аспекту повстанці надавали великого значення, адже правильно проведена розвідка - запорука детальної інформації про ворога, що у свою чергу дасть можливість успішно провести військові дії. Основними способами польової розвідки в УПА вважалися спостереження, допит полонених та розвідка боєм. Серед місцевого населення, зазвичай, утворювали інформативну мережу та вербували агентів. Залучали до розвідувальної жінок та молодь. У наказі ВО «Турів» від 20.09.1943 р. йшлося про активізацію роботи з населенням молодого віку, з ціллю забезпечити УПА розвідувальними кадрами ¹²⁶.

Існувала певна схема, за якою збирали розвідувальні відомості. Зокрема, що стосується німецьких військ, то слід було зібрати інформацію про місце дислокації, роди військ, чисельність та озброєння, стан зв'язку, природні, а також фортифікаційні перешкоди. Все, що вдалося з'ясувати про ворога, повстанці відправляли за лініями конспіративного зв'язку 1, 10 та 20 числа кожного місяця ¹²⁷.

Розвідувальна робота українських націоналістів відігравала вагомую роль. Цією сферою керувала та займалася Служба Безпеки ОУН. СБ ОУН (б) була важливим інструментом у боротьбі проти нацистів. Розвідувальна робота проводилась на високому рівні, а до її організації підходили відповідально. До завдань СБ належало: проведення розвідроботи, підготовка

¹²⁵ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 2.

¹²⁶Українська Повстанська Армія - феномен національної історії: *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 80-81.

¹²⁷ Там само. С. 83.

майбутніх співробітників, забезпечення системи зв'язку. Те, що розвідка ОУН (б) була добре організована, свідчать німецькі документальні джерела, де зазначається, що інформація доставлялася за сотні кілометрів, у зашифрованому вигляді. Секретні повідомлення ховалися у надійні місця та доставлялися згорнутими у трубочку ¹²⁸. Серед відомих розвідників, які зробили значний внесок у протистояння з нацистами виокремлюють: Галину Кохановську («Орисю»), Віру Дзивак («Марійку»), Михайла Думку («Мирона»), Володимира Обезюка («Вовка») тощо. «Мирон» надавав підпіллю інформацію про заплановані окупаційною владою каральні акції та арешти українських націоналістів. «Вовк» працював заготівельником у ресторані «Крим» у м. Кременець та разом з тим збирав та передавав СБ інформацію, що мала відношення до німецьких офіцерів. «Марійка», працюючи у окупаційній установі Рівного, передавала важливу інформацію про плани німецького керівництва ¹²⁹. Київський крайовий провід ОУН (б) приймає рішення про створення спеціальних груп, які б збирали дані про гестапо. У 1942 р. за наказом Миколи Арсенича, який займав посаду шефа СБ, розпочинається підготовка до створення розвідувальної школи «Абверштелле-202», яка мала діяти при групі «Південь» ¹³⁰.

У 1944 р. УПА сформувало власну розвідку. Розвідувальні відділи створювалися згідно «Інструкції розвідувально-контррозвідувальної служби». Також на рівні загонів формувалися агентурні станції. Уся агентура поділялася на дві категорії – розвідка і контррозвідка. До обов'язків агентів входило: здійснювати рейди у глиб фронту, створити агентурну мережу на

¹²⁸ Донесення про події в СРСР №187. Берлін 30 березня 1942 р./ Косик В. М. Україна в Другій світовій війні у документах (1942-1943): Т. 3, 1999. С. 152-154.

¹²⁹ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ*. К.: Прометей, 2001. С. 149.

¹³⁰ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. № 32. С. 91.

окупованих територіях, викрадення нацистських чиновників, вчинення терористичних акцій¹³¹.

Ще одним напрямком протидії німецькому окупаційному режиму, було знищення лояльних до нацистів українців, які також виступали проти ОУН та шкодили її членам. Зазвичай це були цивільні, які займали службові посади і мали можливість співпрацювати з гестапо. У 1943 р. на території Тернопільщини оунівці, а саме боївка СБ Гримайлівського району, виявила, що лісник с. Красне співпрацює з німцями, пізніше його повісили. Ще один прецедент стався у с. Скала-Подільська, де розстріляли мешканця за зв'язок з окупантами, а у с. Вікно ліквідували службовця. Крім цього, зустрічалися випадки, коли старости сіл надавали ворогам інформацію про націоналістів. У листопаді, було страчено, боївкою СБ під командуванням Павла Вавренюка, двох старост сільських управ. Резонансний випадок стався у Володимирі-Волинському, коли за співпрацю з гестапо арештували єпископа Мануїла. Після цього серед населення оунівці поширили листівка «За зраду – смерть!», де вказали, що єпископ був таємним агентом гестапо. Під час допитів Мануїл зізнався у співпраці з окупантами. Революційний трибунал УПА засудив його до страти¹³².

Повстанці в 1944 р. переходять до тактики роззброєння окупантів. Німецьку зброю конфісковували та використовували у боях. Приклади такої такти зустрічаються на Волині. Були випадки, коли гітлерівці здавалися в полон самі. Але збройні сутички продовжують існувати. Наприклад, в с. Іванівка Волинської області, сотня німців зігнали людей до церкви й вирішили їх спалити. Проте сотня «Гріші» вчасно стала на захист селян. В результаті було знищено 72 німці¹³³.

¹³¹ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): монографія: Центр дослідження визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. С. 230.

¹³² Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. № 32. С. 96-97.

¹³³ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 т.]. Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. С. 342.

Остання сутичка УПА з німецькими військами відбулась в районі Коломиї 1 листопада 1944 р.¹³⁴.

Військова тактика УПА стосовно німців, не мала яскраво вираженого наступального характеру, але шкодила та створювала проблеми окупантам. Бойові виступи повстанців не давали в повній мірі реалізувати нацистам свою політику на українських землях¹³⁵.

Отже, військові дії УПА проти німецького окупаційного режиму є одним із напрямків антинацистської боротьби. Бої мали локальний характер і в більшій мірі, концентрувалися на території Волині та Полісся. Робота розвідорганів УПА та СБ ОУН (б) вплинула на успіх військових операцій українських націоналістів проти окупантів.

¹³⁴ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів: хронологія подій: [у 2 Т.]. Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне, 2008. С. 57.

¹³⁵ Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. К., 2008. С. 83.

РОЗДІЛ II. АНТИНАЦИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН (М) В 1941-44 РР.

На початку німецько-радянської війни ОУН (м) набагато обережніше виявляла спротив до окупаційної влади, ніж ОУН (б). Деякою мірою можна вважати, що мельниківці були лояльні до німців. Свою діяльність вони поширили на центральні райони України. 5 жовтня 1941 р. у м. Києві ОУН (м) створила Українську Національну Раду, яку очолював М. Величківський. Проте вагому роль у діяльності Ради відіграв О. Кандиба-Ольжич. Метою цього політично-громадського утворення було збільшити представництво ОУН (м) в адміністративних органах, а також відновити культурне життя регіону. Але далі Києва діяльність УНР не вийшла, згодом німці почали проти її членів масові репресії¹³⁶. У звіті № 133 начальника поліції охорони та служби безпеки від 14 листопада 1941р. наявна інформація про ОУН (м). Група ОУН Мельника, як зазначається в документі, менш чітко ставить собі за мету незалежність. На думку німців, їм бракує ініціативи. Реальну небезпеку становить лише бандерівська ОУН. Мельниківці могли б стати небезпечними, якби у боротьбі об'єдналися з ОУН (б)¹³⁷. 17 листопада 1941 р. німецька влада розпустила мельниківське утворення УНР та почала жорстокі каральні акції проти її учасників. Було арештовано 721 чол. з яких 120 осіб – розстріляно у передмісті Житомира, серед загиблих був Організаційний Референт ОУН (м) на Житомирщині Орищенко¹³⁸.

Мельниківці негативно поставилася до ідеї розпочати збройну боротьбу проти німців, адже сподівалася, що саме Німеччина допоможе у відродженні Української Держави. Вони поставили собі за мету проголосити державу між Дунаєм, Карпатами і Каспійським морем та встановити устрій

¹³⁶ Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика: монографія. Львів: Добра справа, 2003. С. 82.

¹³⁷ УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943. Книга 3: червень 1941 - травень 1943. Торонто : Літопис УПА, 1991. Т. 21. С. 214-215.

¹³⁸ Киричук Ю. Вказ праця. С. 86.

схожий до німецького. Очолювати новостворену державу мав Андрій Мельник. У пропагандистській листівці від червня 1941 р. ОУН (м) подає інформацію про союзницькі відносини з окупаційною владою ¹³⁹.

Те, що мельниківці були проти збройної боротьби, зазначається у архівному документі «Відомості ОУН з Рівненської військової округи» за 1943 р., де говориться про те, що ОУН (м) закликає українських націоналістів йти в лави поліції та окупаційної адміністрації для уникнення репресій та арештів з боку нацистів. Всю боротьбу мельниківці покладають на пропаганду. У Киселинському районі (Волинська обл.) вони розкидали летючки «Чому ми проти партизанки». В архівному документі такі дії порівнюються з діями окупаційної влади, яка поширювала пропагандистські листівки з подібним текстом «Проти бандитів» ¹⁴⁰.

Олег Ленартович пояснює одну з причин проведення репресій та знищення нацистами учасників ОУН (м), наслідком пронімецької орієнтації націоналістів та відмовою вступати у збройну боротьбу. У звіті начальника поліції безпеки 22 травня 1942 р. йдеться про затримання членів ОУН (м). Після цього активність руху у місті призупиняється. Перші масованні розстріли націоналістів розпочалися з грудня 1941 р. на Житомирщині та Київщині ¹⁴¹. Трагічна доля спідкала і Олену Телігу, яка була активною учасницею ОУН (м) та в період окупації, прибула на українські землі для організації літературного життя і поширенні національних ідей. Вона стала редактором газети «Українське слово», яка поширювалася і за межами України. Зазвичай у статтях видання пропагувалася ідея української державності ¹⁴². Олену було розстріляно у Бабиному Яру.

¹³⁹ Ленартович О. Вказ. праця. С. 233.

¹⁴⁰ ЦДАВО. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 129. Копії інформації і відомості з районів і надрайонів Рівненської військової округи. Том I. Арк. 7.

¹⁴¹ Ленартович О. Вказ. праця. С. 233.

¹⁴² Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя». Країна жіночого роду. Харків, 2021. С. 85.

Розвідувальна референтура ОУН (м) розпочалася з літа 1941 р. Проте основним її завданням було стежити за діяльністю бандерівців, адже мельниківці лояльно відносилися до німців, керуючись тим, що збройні виступи призведуть до тисячі жертв. Така політика мельниківців дала можливість їм зайняти посади у німецьких окупаційних адміністраціях. У Володимирі-Волинському члени ОУН (м) фактично взяли під свій контроль міську управу та районну поліцію. Мельниківці розпочали активну розбудову підпільної мережі, згодом це стало непокоїти нацистів. Така діяльність мельниківців простежувалась на Кременеччині протягом 1942 р. Станичний розвідник ОУН (м) Володимир Дворжак у с. Білогородка розповсюджував пропагандистські листівки. Також у с. Лопушне проводився вишкіл майбутніх мельниківців¹⁴³.

Однією з найбільших похідних груп, які були створені ОУН (м) був Буковинський курінь. Він був сформований у 1941 р. та діяв як добровольча військова частина мельниківців. Керував куренем Петро Войновський. До Києва Буковинський курінь прибув 29 жовтня 1941 р., по дорозі, у різних містах Західної України, лишалися учасники цієї похідної групи для проведення агітації та антиворожої діяльності, тому у столицю приїхала лише частина куреня. Спочатку німецьке командування ставилося нейтрально до цієї групи, але після того, як учасники куреня розповіли українцям, що землі між річками Бог та Дністер нацисти обіцяли румунам, і останні, ще гірші за більшовиків, німці почали масові арешти і репресії¹⁴⁴.

Мельниківський рух активізувався у Вінниці, Черкасах та Проскуріві (Хмельницький)¹⁴⁵.

¹⁴³ Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. Органи безпеки ОУН(м) у період Другої світової війни (1940 – 1944). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2020. Вип. 30. С. 31-32.

¹⁴⁴ На зов Києва. Український націоналізм у II Світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Зібрала й упоряд. Колегія дослідів історії Українського Націоналістичного Руху. Торонто; Нью-Йорк: Видавництво "Новий Шлях", 1985. С. 113.

¹⁴⁵ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. S. 94.

На Почаївській конференції (травень 1942 р.) заступником голови Проводу Українських Націоналістів та головою Проводу в Україні обрали О. Кандибу-Ольжича, який мав прихильність до жорстокого антинімецького курсу. За його ініціативи мельниківці почали формувати перші військові відділи¹⁴⁶. ОУН (м) почала активну діяльність з серпня 1942 р. Олег Кандиба («Ольжич») керував підготовкою бойових загонів, Богдан Онуфрик («Коник») відповідав за проведення організаційної роботи на території Східної України, а на території Західної - Василь Штуль. Бойові загани були створені на Крем'яччині та Волині. Проте вони лише створювали ілюзію збройної боротьби проти окупантів¹⁴⁷. У березня 1943 р., бандерівський командир «Крук» запропонував мельниківцям розпочати спільну антинімецьку боротьбу на Крем'яччині, останні відмовилися. Командир загону ОУН (м) М. Данилюк («Блакитний») вважав, що недоцільно проводити військові акції у межах однієї Волині. У м. Рівне починає друкуватися газета «Волинь» з дозволу німецької адміністрації, але вже з весни 1943 р. її вміст наповнюють антинімецькі статті. Одним з таких прикладів є публікація статті Уласа Самчука «Так було, так і буде», після чого автора була заарештована. Серед учасників ОУН (м) на теренах Західної України були В. Штуль, А. Демодовгопільський, А. Мисечко, І. Тиктор, М. Корнійчук та інші. Роботу мельниківців у цьому регіоні призупинив арешт директора Рівненського українського театру Анатолія Демодовгопільського¹⁴⁸.

Інформації про структуру ОУН (м) на території Волині практично немає, тому дослідження у цьому напрямку набирають популярності. Відомо,

¹⁴⁶ Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика: монографія. Львів: Добра справа, 2003. С. 97.

¹⁴⁷ Ленартович О. Вказ. праця. С. 234.

¹⁴⁸ Гринчовська К. Антинацистська діяльність українських націоналістів на Рівненщині у 1941-1943 рр. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 19 травня 2023 року). [Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»].* Рівне, 2023. С. 12.

що мельниківець Анатолій Кабайда очолив, на початку війни, Луцький провід ОУН (м), який фактично свою діяльність поширив на всю Волинську область. У 1942 р. Кабайда вступає до поліції Києва, на його посаду займає Микола Книш. Останній активно поширював газету «Волинь», яка виходила у м. Рівному, на території Луцького району. Квартиру Книша використовували як конспіративну. Член проводу ОУН (м) на центрально-східних землях України, Олег Штуль, прибуває з Києва до Луцька, та починає проводити активну політику залучення нових кадрів до Організації. Саме за його ініціативи до рядів мельниківців вступила Кіра Степаненко, яка очолила жіночу мережу ОУН (м).¹⁴⁹

У донесеннях Поліції безпеки та СД Німеччини за 1942 р. повідомляється про поширення у Києві пропагандистських листівок. Перша виявлена листівка, яка мала тираж 300 штук, закликала українців до створення своєї держави. Крім того, вона містила інформацію про Тараса Шевченка і його внесок у боротьбу за Українську Державу. Згодом німці виявили ще один вид листівок, які мельниківці поширювали у Києві. Вони містили текст меморандуму президента УНР М. Величківського до райхскомісара України, де критикувалися заходи нацистського управління. Листівка складалася з 12 аркушів та мала тираж 180 штук¹⁵⁰.

Починаючи з весни 1942 р. мельниківці провели підпільні конференції по різних містах України. На них зазвичай обговорювали нову форму діяльності в умовах жорсткого німецького терору. ОУН (м) розпочала підготовку до збройної боротьби і влітку 1942 р. в районах Рівненщини та Волині провела 15 бойових вишколів, які очолив В.Білий («Арієць»). Перші

¹⁴⁹ Зек Б. «Мельниківці» - також патріоти!. *Історична правда*. 17 січня 2021. [Електронний ресурс].

¹⁵⁰ ОУН в 1942 р.: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 58-61.

боївки мельниківці почали формувати на початку осені, але протягом року більшість були поглинуті ОУН (б) та УПА ¹⁵¹.

Рішенням центрального керівництва ОУН (м) було визначено мельниківців, які керували підготовкою підпільного військового формування на території Волині, ними стали Антін Баранівський, Олексій Бабій та сотник Яценюк («Волинець»). Біля с. Жидичин Лавро Кушнірук сформував бойовий загін кількістю 12 осіб, зброю вдалося дістати в української поліції ¹⁵².

У серпні 1942 р. німецька окупаційна влада помітила повстанські настрої у членів ОУН (м), про це зазначається у повідомленні Поліції безпеки. Мельниківці показують нацистам, що мають поміркований націоналістичний рух, проте самі ж застосовують пропаганду з ідеями схожими до ОУН (б) ¹⁵³.

На території Східної України мельниківці розпочали свою пропаганду ґрунтуючись на лояльному ставленню до німецької влади, щоб уникнути арештів. Проте завербовані члени ОУН (м) згодом видали окупантам своїх же вербувальників. Розпочалися арешти проти мельниківців, що призвело до сповільнення пропаганди та дій Організації. «Мельниківці дістали дуже поважний удар. Вони на швидку руку набирали людей, заприсягали під кутом співпраці з німцями, а гестапо, легальності чи напівлегальності, та водночас пробували організувати підпілля і натякали на те, що ще колись треба було боротись. Очевидно, що така поверховна псевдореволюція довела до всип, арештів і провалу. Бо звербовані ними люди, пізніше їх видавали й поборювали.» ¹⁵⁴.

У Донецьку ОУН (м) з'являється в кін. 1941 р. Керівником мельниківської мережі у місті був Орест Зибачинський. Основне завдання

¹⁵¹ Патриляк І., Трофимович В. Український визвольний рух у роки Другої світової війни. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси у двох книгах. К. : Наукова думка, 2011. Кн. 2. С. 401.

¹⁵² Зек Б. «Мельниківці» - також патріоти!. *Історична правда*. 17 січня 2021. [Електронний ресурс].

¹⁵³ ОУН в 1942 р.: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 125.

¹⁵⁴ Літопис УПА. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Торонто: Літопис УПА, 2011. С. 313.

перед прибулими було опанувати посади у місцевій поліції, агітувати вступ до ОУН (м) та залучати до організації прихильників ідеї створення Української Держави ¹⁵⁵. Активізація українських національних ідей у Харкові розпочалася із проникненням членів ОУН із західноукраїнських земель. ОУН (б) мала завдання проникнути до Харкова похідними групами, проте ця спроба провалилася через репресії нацистської влади. Група «Центр», під керівництвом М. Лемика, потрапила до окупантів, і спроба заснувати у місті осередки бандерівського руху зазнали поразки ¹⁵⁶. ОУН (м) мали більші успіхи у закріпленні своєї діяльності в Харкові, ніж ОУН (б). Б. Коник створив ініціативну групу для поповнення рядів новими кадрами ¹⁵⁷.

Кость Гіммельрайх («Шелест») з початком німецько-радянської війни був призваний до війська Червоної Армії, згодом потрапив в німецький полон. Під нацистською окупацією подався у підпілля ОУН (м), а у 1944 р. перейшов до лав УПА. Констянтин яскраво описує своє перебування у ОУН (м) та місцями навіть критикує Організацію за «лояльність до німців». Його глибоко вразила смерть мельниківця та друга Василя Петренка-Кузьмикова. Коли гестапо заарештувало Василя, а згодом, катування призвели до його смерті, Констянтин згадує, що це була одна з причин зупинки мельниківського руху в Києві ¹⁵⁸.

У квітні 1943 р. ситуація у ОУН (м) була досить складна адже Організація по суті розділилася на два крила: перше під керівництвом А. Мельника, учасники якого йшли певною мірою на колаборацію з німцями;

¹⁵⁵ Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. С. 53.

¹⁵⁶ Скоробогатов А. ОУН у Харкові за часів окупації (1941-1943 рр.). *Укр. істор. журнал*. Київ, 1999. Вип. 6. С. 81.

¹⁵⁷ Там само. С. 83.

¹⁵⁸ Літопис УПА. Т. 15: Констянтин Гіммельрайх: спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід». Торонто: Літопис УПА, 1987. С. 131.

друге під керівництвом О. Кандиби-Ольжича, яке приєдналося до Руху Опору¹⁵⁹.

8 травня 1943 р. Відбувся бій між мельниківцями та фольксдойчами на Дубенщині. Пізніше ОУН (м) під керівництвом "Макухи" завадила спалити ворогам с. Бущу. У травні того ж року мельниківці зробили засідку на автоколонну яка рухалась по трасі Судобичі-Дубно¹⁶⁰.

Невеликий бій мельниківців з німцями відбувся у с. Бубнів (Волинський р-н). Загін ОУН (м) у кількості 30 осіб вступив у сутичку з нацистами, які займалися грабунком села¹⁶¹.

ОУН (м) видавала підпільно лише 7 часописів за весь період окупації, серед яких «Вісник» (1941), «Інформаційний листок» (1943), «Вістки» (1944) та інш.¹⁶². Проте дуже активно поширювали націоналістичну літературу та організовувала свята і літературні вечори: «День незалежності Української держави», «Пам'яті Шевченка». Всі ці твори виходили за ініціативи Кіндрата Швеця (з 1943 р. голова Волинського обласного проводу Організації).¹⁶³

ОУН (м) також мала свої розвідувальні органи, за структурою і завданнями схожі на розвідку ОУН (б). Проте відомостей про їх діяльність збереглося небагато. Загальне керівництво зосереджувалося у руках Ярослава Гавайса. Щодо структури, то розвідувальна мережа ділилася по територіальному принципу: станиці охоплювали по 2-3 села, райони склалися із 3-10 станиць, далі йшов районий рівень, а після нього розвідувальний. Найбільша розвідмережа була на Кременеччині. Посади

¹⁵⁹ Киричук Ю. Вказ. праця. С. 119.

¹⁶⁰ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 Т.].Т. 1 : Волинь. Рівне, 2008. С. 55-58.

¹⁶¹ Зек Б. «Мельниківці» - також патріоти!. *Історична правда*. 17 січня 2021. [Електронний ресурс].

¹⁶² Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 54.

¹⁶³ Зек Б. Вказ. праця. [Електронний ресурс].

розвідувальних референтів поєднували з посадами зв'язковими або ж і військовими ¹⁶⁴.

Отже, ОУН (м) сконцентрувала свою антинацистську діяльність на поширенні пропаганди. Невеликі бойові відділи мельниківців були поглинуті УПА та іншими націоналістичними силами.

¹⁶⁴ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921 – 1991): дис. д-ра істор. наук: 07.00.01 / Ярослав Миколайович Антонюк; [наук. Керівник В. І. Ільницький]; ДВНЗ: «Національний університет «Острозька академія»». Острог, 2021. С. 190.

РОЗДІЛ ІІІ. БОРОТЬБА НІМЕЦЬКИХ ОКУПАНТІВ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ РУХОМ

Нацистська окупаційна влада проводила жорстокі репресії проти українських націоналістів. Нацистське керівництво без вагань віддавало наказ знищувати їх. Згодом, 25 жовтня 1941 р., Генштаб Німеччини видає інструкцію № 1900/41, де міститься завдання активно вербувати українських націоналістів. А 25 листопада того ж року Айнзацкоманда отримує від свого керівництва вказівку, що нібито організація ОУН (б) готує повстання в Рейхскомісаріаті «Україна» для встановлення Української держави, тому потрібно негайно схопити учасників ОУН (б) та після допиту таємно розстріляти як звичайних бандитів¹⁶⁵.

На початковому етапі окупації був контроль за виданням преси з боку нацистів. А також, власна пропаганда, мета якої була зупинити вступ цивільних українців у лави УПА та ОУН та збільшити кількість бажаючих виїхати в Німеччину на роботу.

У документі «Основні вказівки про поводження з українським населенням. Вересень 1941 р.» вказано: «Дозволяється українська преса за умови, що вона утримується в обмеженому об'ємі і підлягає суворій цензурі». Видання, які не мали спеціального дозволу німецької адміністрації забороняли, так у Галичині в липні 1941 р. було знято з друку всю пресу, яку не одобрила окупаційна влада¹⁶⁶.

Відповідальний за вихід газети «Вінницькі вісті» штадткомісар Маргенфельд зазначив: «[...] теперішня українська преса, що виходить під німецьким керівництвом, повинна бути посередником, що передає українцям волю Райху, який під проводом Адольфа Гітлера збудує Нову Європу. До остаточної, і твердої перемоги, головним завданням української преси має бути мобілізування всіх тих сил, які хочуть працювати з нами для відбудови Європи»¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Ковальчук В. Вказ. праця. С. 15-16.

¹⁶⁶ Косик В. Вказ. праця. С. 530.

¹⁶⁷ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 26.

Після взяття окупаційною адміністрацією під повний контроль роботу друкарень та видавництв, заборонялося провродити пропаганду та друкувати націоналістичні тексти. У звітах ОУН (б) за 1941 р. по Тернопільщині, Кам'янці-Подільському та Волині зазначено про спроби німецької адміністрації внести зміни в українську пресу та, замість націоналістичних статей, пропагувати масове вербування робітників до Німеччини¹⁶⁸. Влітку того ж року гестапо заарештовує референта пропаганди Проводу ОУН (б) Степана Ленкавського. Його ув'язнили на 4 роки у концтаборі Аушвіц¹⁶⁹.

На видавничу діяльність ОУН (б) здійснюється тиск з боку німців, цього не уникала й ОУН (м). У м. Рівному, редактор часопису «Волинь», письменник Улас Самчук, отримав від зондерфюрера Гайнріха Гейкеля, уповноваженого з нагляду за українським видавництвом у місті, інструкцію, під назвою «Деякі вказівки щодо термінології і тематики газети». Зокрема заборонялося обговорювати політичне, адміністративне і господарське життя окупованих нацистами територій, а також вживати термін «населення», незначаючи народності, не вказувати більшовицьких назв міст, але дозволялося писати про більшовицьку зраду та негативну роль «жидів». Таким чином, окупанти хотіли, щоб ставлення українців до євреїв, червоноармійців та партизан було різко негативним, натомість нацистів вони мали б вважати за своїх «визволителів»¹⁷⁰.

З документу, «Останні вісті» (рік невідомий), з'ясовується, що в окупаційному Львові нацисти починають не тільки вводити цензуру на друкованні видання, але й навіть забороняють вживати окремі словосполучення, такі як «діти України» та «Українська державність». Крім цього не можна було друкувати історичні статті, які звертають увагу на

¹⁶⁸ Там само. С. 27.

¹⁶⁹ Там само. С. 26.

¹⁷⁰ Там само. С. 27.

історію українських земель в минулому і тим самим підтверджують право на існування Самостійної Української Держави ¹⁷¹.

У журналі «Ідея і чин», від 1943 р., подається пропагандистська боротьба нацистської сторони, тобто вказані основні статті німецьких публіцистів, які розповсюджують ідею панування Німеччини на українських землях. Преса нацистів приділяє велику увагу популярній німецькій політиці. Так у передовиці «Дойче Україне Цайтунг» ч. 142 йдеться про те, «щоб німецька доля після перемоги зброї була остаточно закріплена перемогою колисок». В ще одному німецькому виданні «Лембергер Цайтунг» ч. 154 висувається таке твердження, що українські селяни звикли жити під керівництвом «чужонаціональних князів і урядів» і наводиться приклад, коли українські землі були під владою більшовиків. З цього нацисти роблять висновок про те, що українці не можуть самостійно керувати своєю державою, і тим паче, її створити. Така пропагандистська ідея активно поширювалась в країні окупанта. Німецькій молоді, яка знаходилась на території України пропагувалася ідея про створення Софіївського собору готами, а фрески в соборі мають готські елементи. Цей історичний міф досить легко спростувати, адже готи на території України проживали протягом 3-5 століття, а Софія Київська була збудована приблизно у 1011-1018 рр. і має стиль виключно Візантійської архітектури. Проте нацисти мали на меті привласнити історичні пам'ятки України, для цього і створювали неправдиві історичні факти, які поширювали серед населення ¹⁷².

Про пропагандистську роботу нацистів подана інформація у журналі українських націоналістів «Ідея і чин» № 5 від 1943 р. у розділі «Пропагандивна Офензива». А саме: вказується про розповсюдження листівок нацистами та про те, що ОУН має зв'язки з більшовиками та

¹⁷¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 4. Документи з короткої історії ОУН. Постанова II Великого Збору ОУН. Матеріали-інформації української пресової служби. 1941-1944 рр. Арк. 21.

¹⁷² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 10. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) «Ідея і чин» (№ 1, № 2, № 5) Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН. Арк. 16 зв.

виконує розпорядження Москви. Німецька влада активно просувала цю ідею у так званих «летючках», які поширювали серед українського населення¹⁷³.

Щоб залучати українців до виїзду в Німеччину, нацисти своїй пропаганді застосовували слова «українців-остарбайтерів», щоб більше вплинути на свідомість цивільного населення. Наприклад, у брошурі «Українські чоловіки та жінки», яка підписана і написана Семеном Остапчуком, українцем-остарбайтером з Волині, закликається не вступати у бандитські загони та не вести боротьбу проти німців, а зустрічати їх як визволителів. У тексті пропонується загонам УПА здатися німецькій владі: «Я знаю, що німецька влада не буде переслідувати тих, котрі зараз повернуться і візьмуться за мирну роботу.». Щоб вся подана інформація викликала в людей довіру і розуміння, що Остапчук написав це свідомо, в брошурі подається текст, ніби автор прибув на українські землі з дозволу німецької адміністрації, для того, аби просити своїх земляків спинити цю підпільну боротьбу: «Я одержав дозвіл від німецької влади, щоб приїхати додому і тут попрохати моїх земляків, щоб вони одумались. Я сам український націоналіст. Я люблю мій нарід більш, ніж ті, які говорять, що борються за Україну.». Чи дійсно Семен Остапчук мав такі політичні погляди, чи це була добре продумана нацистська пропаганда, достовірно дізнатися важко, потрібне більш глибоке дослідження¹⁷⁴.

У німецькій летючці «Українці в лісах! Тут говорить Німецький Райх в імені Європи та її великої і старої культури!» надруковане звернення до українських повстанців, з проханням вийти з підпілля, та здатися німецькій владі, при цьому, повстанцю буде збережене життя. Нацисти обіцяли за такий вчинок прощення. Внизу додавався документ-перепустка, яку мав заповнити член ОУН або УПА та прийти до німецької поліційної установи. У

¹⁷³ Там само. Арк. 30 – 30 зв.

¹⁷⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 25 - 25 зв.

додатку А продемонстрована перепустка, яка знаходиться у фондах Державного архіву Рівненської області ¹⁷⁵.

Німецька влада маніпулювала українцями, змушуючи їх здавати повстанців та членів ОУН. Це робилося за допомогою поширення листівок з підписом Командуючого Поліції Безпеки і СД. Текст був невеликий, написаний українською мовою і закликав заради ж свого життя та безпеки рідних, повідомляти про виступ підпільників проти німців. У приклад наводився випадок, який стався у м. Рівне: за напад на окупантів було арештовано «цілий ряд заложників» і німці погрожували, що їх розстріляють, якщо справжніх нападників не знайдуть. Проте, винних вдалося знайти і «заложників» відпустили ¹⁷⁶. Німецька пропаганда поширювала серед населення листівки із закликом не допомагати українським повстанцям. Прикладом є листівка від квітня 1943 р. для Горохівської округи (Волинська обл.), де німці звертаються до українського населення та порівнюють повстанців з бандитами, які несуть лише сльози і кров. Нацистська пропаганда посиляється на те, що зараз селяни мають свою землю і отримують з цього харчі, а повстанці мають на меті зруйнувати це все та забрати в людей їжу, тим самим спричинити голод. Листівка підписана гебітскомісаром Гертером ¹⁷⁷.

У пропагандивних ілюстративних брошурах, які видавалися на східних теренах України, нацисти друкували написи: «Гітлер – геній людства», «Гітлер – визволитель трудящих». Преса поширювалася на українській мові та передруковувала вісті пресової агенції «УК» (Українська Кореспонденція) з Рівного і ДНБ (теж з Рівного) ¹⁷⁸. Нацисти поширювали свою пропаганду усіма наявними способами. З травня 1942 р. відділ

¹⁷⁵ Там само. Арк. 27 - 27 зв.

¹⁷⁶ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 49.

¹⁷⁷ АЦДВР. Ф 9. Т. 10. Українці Горохівської Округи! - німецьке звернення до українського населення.

¹⁷⁸ Літопис УПА. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Торонто: Літопис УПА, 2011. С. 346.

пропаганди V (Україна), активно проводив агітаційну роботу. Свої друковані листівки друкували українською та російською мовами. Радіостанції у містах Харкові та Дніпропетровську були задіяні окупантами для розповсюдження нацистських ідей¹⁷⁹.

СД Німеччини на окупованих теренах України виявляла членів ОУН та знищувала їх. У 1942 р. в Києві нацистська Служба Безпеки викрила добре замаскованих мельниківців, які активно друкували та поширювали пропагандистську літературу. Знайдена стаття «Народження нового українця» містить опис минулих подій боротьби українців за власну державу і, тим самим, підштовхує їх та агітує вести боротьбу в даний період. Разом з викриттям друкарні був виявлений і заарештований мельниківець Василь Кузьмик, який займав посаду керівника пропаганди Східної України. У затриманого виявили лист керівника відділу загальної пропаганди К. Горського, який містив вказівки щодо пропагандистської роботи¹⁸⁰. Сергій Шерстюк, управитель міської управи Кривого Рогу, привернув увагу окупаційної влади тим, що відстоював потреба цивільного населення та при цьому, таємно допомагав оунівцям. У доносі до німецької поліції шуцмана Пастернака, який був агентом НКВС, зазначається про приховану діяльність Шерстюка та ще кількох осіб (Потапенка та Ганну Максимець). Згодом їх було арештовано гестапо. У січні 1942 р. в місті знову прокотилася хвиля арештів. До нацистської в'язниці потрапили члени підпільної групи ОУН: І. Салярко, М. Павлишин, М. Річка, Я. Потічний. В результаті в Кривому Розі діяльність бандерівців призупинилася. В лютому того ж року їх разом з Шерстюком було розстріляно. 22 жовтня 1943 р. нацисти провели масовий розстріл українських націоналістів на шахті Валявка в районі Кривого Рогу.

¹⁷⁹ ОУН в 1942 р.: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 133.

¹⁸⁰ Там само. С. 172.

Серед загиблих були: член окружного проводу Кость Федоряк, провідник юнацтва Леонід Костюк, оунівець Роман Антоняк та інші ¹⁸¹.

Після успішних бойових дій сотні Перегійняка, німці влаштували каральну експедицію, яка нараховувала близько 350 солдатів. Вони вийшли на табір УПА 22 лютого 1943 р. у лісовому масиві неподалік містечка Висоцька на Рівненському Поліссі. Під час нападу Г. Перегійняка в таборі не було. Дізнавшись про каральну експедицію, Григорій вирушив до своєї сотні, але по дорозі натрапив на німецькі позиції і загинув. Так окупантам вдалося знищити одного з найкращих учасників українського визвольного руху ¹⁸².

Зазвичай відповідю німців на збройні виступи повстанців був терор проти цивільного населення. Про це пише Ростислав Волошин у своїй статті: «Німецький поліцейний хижак, що випасся на українському салі й хлібі в запіллю фронту, не маючи відваги іти в ліс битися з українськими повстанцями - всю свою лють звернув на безборонне мирне населення найближчих до міста сіл.»¹⁸³.

Нацисти жорстоко розправлялися з керівниками ОУН. Такий приклад наводиться в друкованому виданні «До зброї» за вересень 1943 р. 1 серпня німці упіймали Луцюка Івана (голова першого Житомирського обласного управління), який відзначився активністю у виховній справі повстанців та участю в ОУН. Окупанти «замордували [його] жахливим способом» у с. Бугрин (Рівненська обл.) ¹⁸⁴. У фондах ДАРО знаходиться документ у якому вказанні прізвища та імена членів ОУН, котрі загинули від куль німецьких окупантів. Серед них є жителька м. Рівного Кубович Галина, вона міститься

¹⁸¹ Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958. С. 145-147.

¹⁸² Патриляк І. К. Протистояння українського визвольного руху нацистам та їхнім союзникам (1943–1944 рр.). *Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ)*. К.: К.І.С., 2015. С. 135.

¹⁸³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 10. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) «Ідея і чин» (№ 1, № 2, № 5) Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН. Арк. 27 - 27 зв.

¹⁸⁴ «До зброї». Вересень 1943 р. Ч.3 *Фонд РОКМ*. НДФ.14996/2.

у матеріалі «Список розстріляних гестапом дня 15 жовтня 1943 р. в тюрмі в м. Рівне»¹⁸⁵. Ще згадуються жителі міста Кіровоград (Кропивницький). Багато діячів ОУН окупанти розстріляли разом з євреями у Бабиному Яру, серед них відома українська поетеса Олена Теліга та її чоловік Михайло.

28 березня 1943 р. на Рівненщині, німецькі військові, кількості близько 1500 чоловік, напали на відділ УПА, яким командував Рудик Адам. На допомогу повстанцям прибула сотня "Скирди". Почався важкий бій. Німецькі війська скеровували на повстанців гармати і гранатомети. Окупанти завдали повстанцям чималих втрат¹⁸⁶. Поблизу с. Точевики на Рівненщині 31 травня 1943 р. гітлерівці в кількості 6 тис. чоловік оточили ліс і почали наступ на повстанців. В результаті відділ УПА був змушений відступити¹⁸⁷. В с. Плоска на Рівненщині улітку 1943 р. німецькими військами було оточено місцеву боївку УПА. Проте повстанці вирвались з оточення ворога та втекли до лісу. Але окупанти заарештували жителів села, які допомагали повстанцям. Пізніше їх розстріляли у Рівненській в'язниці.¹⁸⁸

Після того, як ОУН (б) охопила практично усі верстви населення, у своїй роботі на території Житомирщини, нацистське керівництво негайно починає акції проти її членів. В результаті, за свідченнями командира поліції безпеки у місті, було викрито 356 активних оунівців, а близько 2 тис. мали затримати за участь або співпрацю з Організацією¹⁸⁹. У німецьких донесеннях про події на окупованій території за 1942 р. зазначається, що нацистам вдалося ліквідувати обласного провідника ОУН (б) на Житомирщині – Романа Марчака. Його викрила поліція безпеки та СД і при

¹⁸⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 4. Документи з короткої історії ОУН. Постанова II Великого Збору ОУН. Матеріали-інформації української пресової служби. 1941-1944 рр.. Арк. 43.

¹⁸⁶ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 1 : Волинь. Рівне, 2008. С. 44

¹⁸⁷ Там само. С. 59.

¹⁸⁸ Там само. С. 129.

¹⁸⁹ Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр.: монографія. Рівне: Волинські береги, 2008. С. 90.

спробі втечі він був убитий. Після обшуку житла Марчака було знайдено 2 тис. пропагандистських брошур та листівок, пістолет, а у підвалі – майстерня для виготовлення паспортів та дві друкарські машинки ¹⁹⁰.

Хвиля арештів прокотилася Запорізькою областю, зокрема у Великій Білозерці в травні 1942 року німецькою жандармерією було заарештовано члена Обласного проводу І. Гребенюка, згодом він був повішений СД у м. Нікополі Дніпропетровської області. А у с. Осипенко (Бердянський р-н) німецька поліція викрила осередок українських націоналістів, який був започаткований Поліщуком. Пізніше нацисти арештували його і розстріляли. Мережа націоналістичного підпілля розповсюдилася і в Оріхівському районі. У містечку Гуляйполе оунівці розпочали свою роботу, але буквально відразу були викриті окупантами та ліквідовані. Серед них: керівник районного проводу М. Зінченко, бургомістр Г. Чайка та завідуючий народною освітою Г. Качан ¹⁹¹. У Запоріжжі розташовувалося відділення поліції безпеки та СД на чолі з К. Руге. У м. Мелітополь функціонував контррозвідувальний орган «Абверофіцер-3». ¹⁹². Арешти та вбивства прожовжувалися по Запоріжжю за антинімецьку боротьбу: кін. 1941р. - розстріляно оунівця Н. Вірлика («Михайло Бурій»); 1942 р. - убито вчителя місцевої школи В. Зінченка за співпрацю з ОУН (б); 9 червня 1942 р. - заарештовано Пилипа Письменного який належав до Організації. У с. Констянтинівка (Мелітопольський р-н) 11 квітня 1943 р. гестапо оточило будинок оунівці Олександра Шевченка, де в той час проходила нарада членів обласного проводу. Загинуло двоє оунівців, Олександр з дружиною та дітьми ¹⁹³. Німецький окупаційний режим у Запоріжжі заарештував оунівця Івана Кліма («Митаря»). Він та ще група українських націоналістів прибули у місто для розгортання мережі ОУН (б).

¹⁹⁰ ОУН в 1942 р.: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. С. 60

¹⁹¹ Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. С. 72-73.

¹⁹² Щур Ю. Вказ. праця. С. 326.

¹⁹³ Там само. С. 327-330.

Клима нацисти відправили до Львова. Наступні групи бандерівців теж піддалися репресіям з боку місцевої поліції та гестапо. У травні 1942 р. в Мелітопольському районі, було розстріляно кілька десятків націоналістів. Це відбулося на полі між селами Констянтинівка та Вознесівка¹⁹⁴.

Німецька поліція активно починає проводити викриття підпільних мереж на Харківщині на весні та восени 1942 р. Нацисти схопили майже всіх активних учасників ОУН (б) в регіоні, серед них був Іван Кліщ, член Пласту та за професією інженер. У доповіді німецькому командуванню було вказано, що арештовані мали на меті проведення терористичних актів. 17 жовтня 1942 р. гестапо знайшло підпільну бандерівську друкарню, яка діяла у Харкові та активно видавала агітаційну літературу. В результаті нацисти захопили 4 націоналісти та вилучили 14 ящиків з матеріалами та пропагандистські видання¹⁹⁵.

У Кропивницькому окупанти вдавалися до жорстокого терору проти українських націоналістів. В'язниця, яка знаходилася у Терновій Балці стала справжньою катівнею для оунівців. Німецька поліція та шуцмани знущалися над українцями, а були випадки коли їх розстрілювали. Відомі імена закатованих націоналістів у в'язниці: Іван Попов, Григорій Голь, Іван Кирик, Дмитро Чабан, Микола Болецький та інші¹⁹⁶.

Активний терор проти ОУН (б) протягом 1941-1942 рр. нацистська окупаційна влада проводила в районі Херсона. У кінці 1941 р. до міста прибувають підпільні кадри Організації для налагодження націоналістичної роботи, але відразу потрапляють під репресії. Шеф Зіхергайтс зазначив у

¹⁹⁴ Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958. С. 160.

¹⁹⁵ Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. С. 115-119.

¹⁹⁶ Шанковський Л. Вказ. праця. С. 139.

своєму звіті від 14 січня 1942 р., що у Херсоні ліквідовано прибулих націоналістів, які займали посади в окупаційній адміністрації ¹⁹⁷.

Щоб запобігти нападам повстанців на залізниці та комунікаційні центри окупанти провели низку заходів безпеки. Серед них було встановлення дотів з кулеметами та гарматами біля залізничних станцій та мостів, а також збільшення складу військових гарнізонів у містечках та районних центрах. Зокрема у м. Костополі до квітня 1943 р. перебувало 50 німецьких солдатів, а після посилення стало 500. Така ж ситуація була і в м. Ковель, де раніше перебувала 300 нацистських вояків, а збільшили до майже 4 тис. ¹⁹⁸.

Одним з осередків повстанського руху стало невеличке містечко Колки (Волинська обл.). У 1943 р. тут утворилася так званна «Колківська республіка», яка була вільна від німецької адміністрації та радянських партизанів. Її кордони проходили по шосейній дорозі Клевань-Рівне-Александрія та залізничній – Костопіль-Сарни ¹⁹⁹. Проте уже в жовтні 1943 р. німецька армія починає наступ на осередок повстанського руху. Відбуваються кровопролитні бої за «Колківську республіку». За період осені було 47 боїв, в результаті яких вбито близько 1500 окупантів та 414 упівців. 1 листопада 1943 р. територія була захоплена нацистами ²⁰⁰.

На весні біля с. Горохів (Волинська обл.) нацисти розпочали каральну акцію спрямовану проти повстанців. Вона тривала близько трьох тижнів. Ворог застосував танки та літаки. Все розпочалося з наступу на с. Сільце, де перебував відділ УПА під командуванням Грома. У травні німці провели бій проти повстанців поблизу с. Скабарів (Волинська обл.), але повністю розбити загони УПА не змогли. В результаті загинули місцеві жителі, які не встигли втекти в ліс. Поблизу с. Чорниж (Волинська обл.) 13 травня 1943 р. німці

¹⁹⁷ Там само. С. 142.

¹⁹⁸ Ленартович О. Вказ. праця. С. 257.

¹⁹⁹ Там само. С. 258.

²⁰⁰ Там само. С. 264.

вбили Василя Івахова («Сонар»), який був першим командиром УПА на Волині; загинули також і Семен Снятецький та Юліан Ковальський²⁰¹. 7 червня 1943 р. виходить німецький наказ про ліквідацію повстанців за підписом Гінцлера. Спровокували це також активні збройні виступи УПА на території Волині. У наказі зазначено ділянки, де мала бути підсилена жандармерія, зокрема це райони Рівного, Острога, Дубного, Ковеля та Луцька²⁰². Для боротьби з УПА на Волині був запрошений німецький генерал фон дем Бах. Він розпочав акцію знищення «банд» (загони повстанців) з пропаганди серед місцевого населення. У листівках які поширювали, йшлося про співпрацю Українських націоналістів та повстанців з «жидами-більшовиками». Потім генерал розпочав масову терорестичну акцію проти українського населення, почалися масові арешти інтелігенції. За документальними даними було арештовано близько 2000 українців. Крім того, почалися обстріли сіл та містечок. Загони фон дем Баха скерували свої бойові сили проти цивільних українців, знищуючи цілі села²⁰³.

Німці у відповідь на бойові дії повстанців на території Галичини атакують 27 вересня 1943 р. один з вишкільних таборів УПА в Долинщині (Івано-Франківська обл.). Бій тривав цілий день, а вночі повстанці переходять у інший табір. Залишені бараки німецька армія знищує та повертається назад до містечка, проте потрапляє в засідку УПА і втрачає близько 200 своїх бійців. Внаслідок успішної бойової операції повстанці змогли здобути трофейну зброю²⁰⁴. Окупанти не полишають спроб знищити українське підпілля на території Галичини та Карпат. Микола Лебедь пише про важкі

²⁰¹ Історія українського війська, 1917-1995. [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд., передм. Я. Дашкевич]. Львів: Світ, 1996. С. 521.

²⁰² Архів Центру дослідження визвольного руху. Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебеда. Т. 10. Німецький наказ ч. 41 про ліквідацію повстанців. Арк. 2.

²⁰³ Історія українського війська, 1917-1995. В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд., передм. Я. Дашкевич]. Львів: Світ, 1996. С. 524-525.

²⁰⁴ Лебедь М. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич : Відродження, 1993. С. 87.

бої, які розпочалися 5 жовтня 1943 р., коли окупанти напали на вишкільний табір, що знаходився на полонинах (безлісиста ділянка верхнього поясу Українських Карпат) – Поляниця, Кутарів, Явірник, Мочарки. В результаті 8-годинного бою нацисти відступають. Того ж року, 27 листопада, німцями була проведена провальна військова операція проти табору повстанців між селами Посічем та Завоєм (Івано-Франківська обл.)²⁰⁵.

На хуторі Козаччина на Тернопільщині 27 квітня 1943 р. німецька жандармерія напала на відділ «Крука». Інформацію про те, що повстанці знаходяться на території хутора, окупанти отримали по доносу польського осадника. В результаті загинуло 11 повстанців та 10 цивільних²⁰⁶.

Весною 1944 р. німці викрили та спалили вишкільний табір біля с. Космач на Івано-Франківщині²⁰⁷.

13 жовтня 1943 р. поблизу с. Завидів у Волинській області німецькі війська оточили підстаршинську школу повстанців у якій проводилась підготовка кадрів УПА. Школа була повністю знищена, частина повстанців потрапила в полон і згодом була вивезена до Німеччини, більшість загинуло²⁰⁸.

У 1943 р. німецьке військо у Маневицькому районі напало на 5 повстанських шпиталів, поранених встигли евакуювати до лісу. 16 травня у Ковельському районі гітлерівська розвідгрупа зіткнулася з загоном УПА. Розпочався бій в результаті якого загинуло 20 повстанців. А у Горохівському районі окупаційні війська вдарили по загонам упівців з танкових гармат та авіації²⁰⁹.

²⁰⁵ Там само. С. 110.

²⁰⁶ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 1 : Волинь. Рівне, 2008. С. 358

²⁰⁷ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 2 : Галичина та Східна Україна . Рівне, 2008. С. 47.

²⁰⁸ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 1 : Волинь. Рівне, 2008. С. 318.

²⁰⁹ Там само. С. 226-269.

25 травня 1944 р. німці провели облаву в лісистій місцевості між кількома селами Луцького району. Ворожі війська оточили відділи УПА. Розпочалися запеклі сутички, гітлерівці використали свою авіацію. Уцілілі повстанці прорвалися з оточення через 4 дні ²¹⁰.

Група повстанців під командуванням Остапа Качана у 1944 р. здійснили спробу перебратись на територію Волині із Хмельницької області. Але ситуація склалась так що, вздовж дороги було сильне скупчення німецьких військ. Тому повстанці вирішили затриматись в с. Канівка. Коли німці про це довідались, вони почали наступ на село. Спочатку прибуло 4 автомашини, а згодом близько 800 вояків. Загону УПА вдалося відбити перший наступ. Вдруге гітлерівці атакували з новою силою і застосували гармати. Остап Качан прийняв рішення відступити ²¹¹.

Загалом за період збройної боротьби УПА проти нацистських окупантів загинуло багато відомих повстанців та їх керівників. Це ставалося через багато факторів, але основним можна вважати переважання військових сил ворога. Німецьке керівництво досить продумано планувало убивства провідників руху і залучало до цього гестапівських агентів. Провідник Криворізької округи Града Василь «Олесь» загинув від кулі гестапо. У бою з німцями в одному із сіл Волинської області 13 травня 1943 р. загинув начальник штабу УПА Ковальський Юліан. Трагічна доля спіткала і крайового провідника юнацтва Скаськіва Ярослава ²¹².

Нацистська розвідка активно просувала своїх агентів до лав ОУН та УПА. Прикладом цього є зізнання агента СД Ігоря Огибовського з Рівного. Його заарештували весною 1943 р. Закінчив німецьку розвідувальну школу в Лодзі та отримав завдання увійти до складу керівництва УПА. Микола Мартиновський ("Муха") був ще одним агентом гестапо, якого вдалося

²¹⁰ Там само. С. 342.

²¹¹ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 2 : Галичина та Східна Україна . Рівне, 2008. С. 175.

²¹² Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 2 : Галичина та Східна Україна . Рівне, 2008. С. 179-180.

виявити. Він співпрацював з нацистами перебуваючи на посаді шефа зв'язку при групі УПА «Енея»²¹³. Подібний випадок стався у квітні 1942 р. в м. Київ. Гестапо арештувало члена ОУН Скузя, під час допитів окупанти схилили його до співпраці. Скузя надав нацистам інформацію на основі якої німецька поліція змогла вистежити Дмитра Мирона²¹⁴.

Отже, німецька окупаційна політика щодо українських націоналістів передбачала проведення жорстоких репресій та ліквідацію оунівців. Ворожі військові загони у кілька разів переважали повстанські. Тому, у бойових сутичках перевага лишалася за окупантами. До кінця існування нацистського окупаційного режиму на території України німці не полишали спроб повністю знищити український рух опору.

²¹³ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ*. К.: Прометей, 2001., С. 155.

²¹⁴ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. № 32. С. 91.

ВИСНОВКИ

Отже, на території України українськими націоналістами активно проводилися заходи щодо активізації сил у роки нацистської окупації. Серед напрямків антинімецької боротьби ОУН та УПА можна виділити їхню агітаційно-пропагандистську роботу, яка відбувалася згідно чіткого плану та була продуманою. Активно поширювалися листівки, плакати, нелегальні газети, журнали. Під прикриттям українських клубів оунівці пропагували національні цінності, проводили культурні заходи та намагалися відродити національну свідомість населення.

З початку серпня 1941 р. були визначені кордони окупованих українських земель, які увійшли до Рейхскомісаріату «Україна», центром якого було м. Рівне. Українські націоналісти вважали, що новий уряд дасть можливість встановити незалежність України. Проте, коли нацисти почали здійснювати масові репресії не тільки проти учасників ОУН, але і проти мирного населення, вони змінили свій план дій. Тепер основним завданням Організації було боротися за вільну Українську державу та захищати мирне населення від терору окупантів.

В українських об'єднаннях «Буйтур», «Юнацтво» та «Просвіта» проводився вишкіл майбутніх членів ОУН (б). Їх діяльність поширювалась не тільки на західноукраїнські землі, але і на центральні та східні райони України.

ОУН (б) поширюють періодичні видання «ОУН. Радієві інформації», «ОУН. Інформації», «Інформатор» та «Вільна Україна». Проте, вони видавалися нестабільно і мала невеликий формат. На сторінках закликалося до збройної боротьби українців за незалежну державу, а також подавався короткий опис бойових дій. Журнал «Ідея і Чин» був офіційним часописом Проводу ОУН (б) і випускався з 1942 р. до 1946 р. Розповсюджувати пропаганду допомагало підпільне радіо «Самостійна Україна» («Афродита»), яке діяло з 1943 р. по 1945 р.

Мельниківці підпільно видавали 7 часописів за весь період окупації, але активно поширювали націоналістичну літературу («Селянство») та організували свята і літературні вечори («День незалежності Української держави», «Пам'яті Шевченка»). ОУН (м) у 1942 р. розпочинає підготовку до бойових дій, але вони були не такі активні як в ОУН (б), тому частина мельниківських боївок згодом була поглинута УПА.

Вдала пропагандистська кампанія заклала ідеологічну основу майбутньої повстанської армії. Поширення підпільного журналу «Ідея і чин» допомагало загітувати населення та залучити його частину до руху опору.

З кінця 1942 р. ОУН (б) починає проводити військові операції проти нацистів. Організація переходить до створення централізованої військової структури. Були зорганізовані відділи УПА, до яких входили найбільші українські повстанські загони. Бойові дії не були широкомасштабними, адже бандерівці не мали великих людських та збройних ресурсів для цього.

Про точну кількість вояків Української Повстанської Армії на сьогоднішній день не відомо. Джерела ОУН та УПА подають число від 20 тис. станом на кінець 1943 р. Проте з документів нацистських спецслужб чисельність УПА весною 1943 р. сягала близько 8-10 тисяч.

Серед основних напрямків антинімецької боротьби УПА можна виокремити: знищення каральних окупаційних груп; ліквідація ворожих загонів, які грабували українські села; виявлення лояльних до нацистської влади українців; звільнення в'язнів з концтаборів; терористична діяльність проти німецьких керівників.

ОУН та УПА у створенні Української держави відіграли вагомий роль. Успішна боротьба проти німецьких окупантів призвела до того, що повстанці взяли під свій контроль цілу низку територій, зокрема сільських. Серед них села на Волині та Поліссі, де створювалися так звані «повстанські республіки». Командування УПА оголосило себе єдиною законною владою на всіх визволених від окупантів українських територіях 15 серпня 1943 р.

Там почало впроваджуватися місцеве самоврядування, була створена грошова система та введена загальна шкільна освіта.

Нацисти чинили жорстокі репресії проти українських націоналістів. За збройні повстання УПА та ОУН, проти окупаційної влади, німці спрямовували свої каральні акції на цивільних українців. Репресії проти ОУН давали зворотній ефект, бо посилювали розгортання руху. Не завжди репресії проти націоналістів призупиняли роботу останніх. В деяких випадках, це було каталізатором розгортання ще більшого спротиву та антинацистської боротьби. Зокрема, така ситуація простежується у 1942 р. на Житомирщині, коли арешти та вбивства бандерівців викликали у інших членів Організації ще більшу активність проти ворога.

Усі агітаційні, розвідувальні та військові операції, що активно проводилися учасниками ОУН та УПА, безпосередньо впливали на хід бойових дій німецько-радянської війни. Існування українських націоналістичних організацій поклало початок боротьбі за незалежність України та стало підґрунтям подальших визвольних змагань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. «До зброї». Вересень 1943 р. Ч.3 *Фонд РОКМ*. НДФ.14996/2.
2. Архів Центру дослідження визвольного руху. Ф. 9. Збірка документів Миколи Лебедя. Т. 10. Німецький наказ ч. 41 про ліквідацію повстанці. Арк. 2. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/8692/> (дата звернення: 28.10.2023).
3. Архів Центру дослідження визвольного руху. Ф. 9. Збірки документів Миколи Лебедя. Т. 10. Українці Горохівської Округи! - німецьке звернення до українського населення. Арк. 1. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/8755/> (дата звернення: 28.10.2023).
4. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 3: спомини учасників. Торонто : Літопис УПА, 1984. Т. 5. 312 с.
5. Головний Державний Архів Служби Безпеки України. Ф. 13. Колекції друкованих видань КГБ УРСР. Спр. 376. Т. 35. Бій на шляху Рафалівка-Володимирець з німцями в дні 8 жовтня 1943 р. Арк. 1-27. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/3842/> (дата звернення: 29.10.2023).
6. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 10. Видання Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) «Ідея і чин» (№ 1, № 2, № 5). Постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН. Арк. 1-95.
URL:<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5> (дата звернення: 02.06.2023).
7. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 14. Інформаційний листок ОУН-УПА «Інформатор» 1943 р. Арк. 1-14.
URL:<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5> (дата звернення: 02.06.2023).
8. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 1-83. URL:

<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5>
(дата звернення: 02.06.2023).

9. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 18. Звернення і листівки ОУН. П останова III Надзвичайного з'їзду ОУН. 1942-43 рр. Арк. 1-56. URL: <https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5>
(дата звернення: 02.06.2023).

10. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 21. Інформація про найважливіші політичні події у світі, на фронтах Другої світової війни, а також інформації про обстановку в районах Рівненської області. 1943 р. Арк. 1-54. URL: <https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5>
(дата звернення: 02.06.2023).

11. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 22. Інформаційні листки ОУН. 1941 р. Арк. 1-25. URL: <https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5>
(дата звернення: 02.06.2023).

12. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 25. Щомісячне пропагандистське видання ОУН «Вільна Україна» (№ 4, травень, 1943 р., № 7, серпень, 1943 р., № 8, вересень, 1943 р. Арк. 1-19. URL: <https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5> (дата звернення: 02.06.2023).

13. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 3. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Осередніх і Східних Українських землях (ОСУЗ) «За Самостійну Україну» 1943 р. Арк. 1-8. URL: <https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5>
(дата звернення: 02.06.2023).

14. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 4. Документи з короткої історії ОУН. Постанова II Великого Збору ОУН.

Матеріали-інформації української пресової служби. 1941-1944 рр. Арк. 1-82.
URL:<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=5> (дата звернення: 05.06.2023).

15. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 11. Інструкція ОУН-УПА про роботу з українцями з ОСУЗ на місцях (ч. 2). Арк. 1-20. URL:
<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=8>
(дата звернення: 05.06.2023).

16. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 15. Праці з історії агентурної розвідки. Інформації з теренів. Протоколи допитів. Звіти, донесення, повідомлення. Арк. 1-252. URL:
<https://rv.archives.gov.ua/ocifrovanisprav?period=4&&fund=4&&annotation=8>
(дата звернення: 05.06.2023).

17. Донесення про події в СРСР №187. Берлін 30 березня 1942 р. Косик В. М. Україна в Другій світовій війні у документах (1942-1943): Т. 3, 1999. С. 152-154.

18. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах: Т. 2 : Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Львів: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича., 1998. 383 с.

19. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах: Т. 3 : Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). - Львів: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича., 1999. - 382 с.

20. Літопис УПА. Т. 12: Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»). Торонто: Літопис УПА, 1989. 352 с.

21. Літопис УПА. Т. 15: Констянтин Гіммельрайх: спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід». Торонто: Літопис УПА, 1987. 266 с.

22. Літопис УПА. Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Торонто: Літопис УПА, 2011. 1160 с.
23. Літопис УПА. Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА. Торонто: Літопис УПА, 1990. 256 с.
24. Літопис УПА. Т. 24: Ідея і чин: орган провodu ОУН, 1942-1946. Торонто: Літопис УПА, 1995. 592 с.
25. ОУН в 1942 р.: Документи. Упорядники: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відпов. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
26. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943. Книга 3: червень 1941 - травень 1943. Торонто : Літопис УПА, 1991. Т. 21. 271 с.
27. Центральний Державний Архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3833. Краєвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях. Оп. 1. Спр. 129. Копії інформації і відомості з районів і надрайонів Рівенської військової округи. Том I. Арк. 1-110. URL: <https://e-resource.tsdavo.gov.ua/file-viewer/40375#file-1470277> (дата звернення: 09.04.2023).
28. Центральний Державний Архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3833. Краєвий провід Організації українських націоналістів на Західно-українських землях, Спр. 110. Арк. 1-96. URL: <http://old.avr.org.ua/index.php/viewDoc/25142/> (дата звернення: 09.04.2023)
29. Щеглюк В. «...Як роса на сонці»: політ. роман-хроніка, напис. на основі спогадів колиш. діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. Львів: УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. 150 с.

Література

30. Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942—1960*. Warszawa, 2006. 636 s.

31. Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921 – 1991): дис. д-ра істор. наук: 07.00.01. Ярослав Миколайович Антонюк; [наук. Керівник В. І. Ільницький]; ДВНЗ: «Національний університет «Острозька академія»». Острог, 2021. 650 с.
32. Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. Органи безпеки ОУН(м) у період Другої світової війни (1940 – 1944). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2020. Вип. 30. С. 29-35.
33. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К.: Генеза, 2006. 408 с.
34. Виноградов С. Інформаційно-пропагандистська робота як складник антинацистського спротиву ОУН і УПА у роки Другої світової війни. *Київські історичні студії: наук. зб.* Київ, 2022. № 2. С. 84-92 .
35. Виноградов С. Інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН (б) і УПА серед населення окупованої території України. *Київські історичні студії: наук. зб.* Київ, 2019. № 1. С. 67-73.
36. Вовк О. Диверсійна група УПА «Схід». *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2017. Збірник № 22. С. 336-374.
37. Гринчковська К. Антинацистська діяльність українських націоналістів на Рівненщині у 1941-1943 рр. *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методик їх викладання : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 19 травня 2023 року). [Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»]*. Рівне, 2023. С. 11-13.
38. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 2: Галичина та Східна Україна. Рівне, 2008. 215 с.

39. Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів : хронологія подій : [у 2 т.]. Т. 1: Волинь. Рівне, 2008. 448 с.
40. Діяльність підпілля ОУН на Сході України. Збірник статей. Дніпропетровськ, Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. 132 с.
41. Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр.: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2008. 308 с.
42. Зек Б. «Мельниківці» - також патріоти!. *Історична правда*. 17 січня 2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/01/17/158827/> (дата звернення: 17.03.2023).
43. Історія українського війська, 1917-1995. [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. ; упоряд., передм. Я. Дашкевич]. Львів: Світ, 1996. 837 с.
44. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. Наук. ред. Г. В. Папакін. Державний комітет архівів України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. К., 2008. 415 с.
45. Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956: Т. 2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. К., 2008. 414 с.
46. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
47. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика : монографія. Львів: Добра справа, 2003. 463 с.
48. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941-1944 рр.). Львів; Торонто: Літопис УПА, 2006. 497 с.

49. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж—Нью-Йорк—Львів, 1993. 684 с.

50. Лебедь М. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Дрогобич : Відродження, 1993. 197 с.

51. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: Монографія. Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 477 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161264716.pdf> (дата звернення: 06.09.2023).

52. На зов Києва. Український націоналізм у II Світовій війні: збірник статей, спогадів і документів. Зібрала й упоряд. Колегія дослідів історії Українського Націоналістичного Руху. Торонто; Нью-Йорк: Видавництво "Новий Шлях", 1985. 558 с.

53. Нікольський В. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. Київ, 2001. 178 с.

54. Пагіря О. Структура, форми та види пропаганди в УПА. *Меморіальний музей тоталітарних режимів*. [Електронний ресурс]. URL: <https://museumterror.com/publications/%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8-%D0%B2-%D1%83/> (дата звернення: 18.09.2023).

55. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): монографія. Центр дослідження визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 592 с.

56. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник № 13. - С. 133 – 194.

57. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 81-95.

58. Патриляк І. Протистояння українського визвольного руху нацистам та їхнім союзникам (1943–1944 рр.). *Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ)*. Упорядник Яременко В. М. К.: К.І.С., 2015. С. 134-178.

59. Патриляк І., Трофимович В. Український визвольний рух у роки Другої світової війни. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : історичні нариси у двох книгах. К. : Наукова думка, 2011. Кн. 2. С. 386–429.

60. Понипаляк А. Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука. К.: Наш формат, 2022. 256 с.

61. Скоробогатов А. ОУН у Харкові за часів окупації (1941-1943 рр.). *Укр. істор. журнал*. К., 1999. Вип. 6. С. 81-89.

62. Снегирьов Д. УПА проти нацистів. Бій під Загорівим. *Історична правда*. 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/09/15/54886/> (дата звернення: 08.07.2023).

63. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: довідник перший. Нью-Йорк: Пролог, 1994. 199 с.

64. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.

65. Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН УРВ. Період збройної боротьби ОУН і УПА. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2012. Збірник № 15. С. 63-118.

66. Трофимович В. Відображення Акта 30 червня 1941 р. в працях і мемуарах учасників Українського визвольного руху. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2017. Збірник № 22. С. 34-44.

67. Трофимович В. Створення української повстанської армії. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Історичні науки*, 2013. Вип. 20. С. 12-21.

68. Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ. К.: Прометей, 2001., С. 142-164.
69. Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. № 32. С. 87-110.
70. Трофимович Л. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2022. № 38. С. 131-148.
71. Українська Повстанська Армія - феномен національної історії: *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 136 с.
72. Український визвольний рух. Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських націоналістів. 304 с.
73. Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя». Країна жіночого роду. Харків, 2021. С. 77-88.
74. Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен: Український самостійник, 1958. 369 с.
75. Щур Ю. Нацистські та радянські репресії проти ОУН (р) у Запорізькій області. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2016. Збірник № 21. С. 324-344.

ДОДАТКИ

Перепустка

Посідача цієї перепустки харчувати і добре з ним поводити я.
Своїм підписом під цією перепусткою він зобов'язується в майбутньому більше не боротися проти Цісарського Райху та його союзників.
Пред'явник просять про одну із таких праць у визвольній війні проти більшовизму:

- а) Працю в Німеччині.
- б) працю в Україні.
- в) службу при поліції.
- г) службу в адміністрації.
- д) працю на власній ділянці.

Де?

Підпис пред'явника Колишнє місце замешкання

Пред'явникові цієї перепустки, — однаково чи він був діяльним при українських, чи при більшовицьких бандитських ватажках, — загарантовано мною життя і здоров'я.

Фон дем Бах
СС-Обергрупенфірер і Генерал Поліції

Passierschein! Der Inhaber dieses Passierscheines ist zu verpflegen und gut zu behandeln. Er verpflichtet sich, in Zukunft nicht mehr gegen das Deutsche Reich und seine Verbündeten zu kämpfen durch seine Unterse. ist unter diesen Passierschein. Der Überbringer bittet um einen der folgenden Einsätze im Befreiungskrieg gegen den Bolschewismus: a) Arbeit in der Ukraine, b) Arbeit in Deutschland c) Dienst bei der Polizei d) Dienst in der Verwaltung e) Arbeit auf eigenem Acker

Wo?

Unterschrift d. Überbringers früherer Wohnort

Dem Überbringer dieses Passierscheines — gleich, ob er bei den ukrainischen oder bolschewistischen Banditenhäuptlingen tätig war, — wird durch mich das Leben und die Gesundheit garantiert.

Von dem Bach, SS-Obergruppenführer und General der Polizei

Додаток А. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Листівки, звернення ОУН-УПА. 1943-44 рр. Арк. 27 зв.

Українська Повстанча Армія.
Група Енея.
Ч.....

М О Б І Л І З А Ц І Я Н И Л И С Т О К .

Прізвище.....Імя.....ур.....
село.....район.....

Покликую Вас в ряди УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ /УПА/.
дня.....1943р.Маєте зголоситися в призначене місце
пред'явником цього письма.

За не виконання цього зарядження підлягаєте Револуційному Судові /УПА/

Постій, дня.....1943...

Слава Україні
Героям Слава.

Командир групи У П А.
/Еней/

Додаток Б. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр.15. Праці з історії агентурної розвідки. Інформації з теренів. Протоколи допитів. Звіти, донесення, повідомлення. Арк. 51.